

Expertisecentrum Kinderopvang Ontmoeting van wetenschap en praktijk

JAAROVERZICHT 2023

- Omgeving: Ruimte, inrichting en materialen
- Duurzaamheidspedagogiek
- Spel en spelbegeleiding
- Landelijk beeld PiB

Expertisecentrum
Kinderopvang
Pedagogische kwaliteit

Inhoudsopgave

Inleiding en leeswijzer	2
Werkwijze van het Expertisecentrum Kinderopvang	3
Pedagogische kwaliteit in vier pijlers	4
HOOFDSTUK 1	
Omgeving: Ruimte, inrichting en materialen	10
THEORETISCH KADER	12
PRAKTIJKVOORBEELD - Laat je verbazen door flexibele speelplekken in de BSO	22
WETENSCHAPPELIJKE INZICHTEN	24
HOOFDSTUK 2	
Duurzaamheidspedagogiek	26
THEORETISCH KADER	28
PRAKTIJKVOORBEELD - Jaar van duurzaamheid	32
WETENSCHAPPELIJKE INZICHTEN	36
HOOFDSTUK 3	
Spel en spelbegeleiding	38
THEORETISCH KADER	40
PRAKTIJKVOORBEELD - Spelbegeleiding van een kind met weinig taal: wat als het gaat regenen?	46
WETENSCHAPPELIJKE INZICHTEN	48
HOOFDSTUK 4	
Landelijk beeld PiB	50
Vooruitblik 2024	54
Colofon	56

LEESWIJZER

Elk theoretisch kader is gebaseerd op wetenschappelijke bronnen en praktijkervaringen. De vertaling naar de praktijk is geïllustreerd met praktijkvoorbeelden en door quotes van deelnemers aan de ontwikkelteams die hun meest opvallende wetenschappelijke inzichten benoemen.

THEORETISCH
KADER

PRAKTIJK-
VOORBEELDEN

WETENSCHAPPELIJKE
INZICHTEN

Inleiding

Sinds 2020 zet het Expertisecentrum Kinderopvang zich in voor de pedagogische kwaliteit van kinderopvang in Nederland. Dit doen we in het belang van het zich ontwikkelende kind en van de sector. En dat doen we niet alleen. Onze missie is: Samen werken aan de kwaliteit van kinderopvang.

Het Expertisecentrum Kinderopvang ontwikkelt en onderhoudt een brede wetenschappelijke kennisbasis, die we delen met de sector. De invulling van de kennisbasis is een continu groeiend proces, dat plaatsvindt aan de hand van onderwerpen op het gebied van pedagogiek die door de sector zelf worden gekozen. Per onderwerp brengt een ontwikkelteam relevante wetenschappelijke inzichten en praktijkvoorbeelden in kaart.

In 2023 hebben drie ontwikkelteams gewerkt aan onderwerpen die door de sector zijn gekozen: Omgeving: Ruimte, inrichting en materialen, Duurzaamheidspedagogiek en Spel en spelbegeleiding. De onderzoekers van de ontwikkelteams, allen verbonden aan een hogeschool of universiteit, hebben gezocht naar relevante wetenschappelijke onderzoeken en per onderzoek de meest opvallende inzichten benoemd. Samen met de professionals uit de praktijk zijn die inzichten vertaald naar de Nederlandse praktijk. De professionals hebben praktijkvoorbeelden verzameld als inspiratie en tools ontwikkeld waarmee iedereen in de eigen praktijk aan de slag kan.

Alle informatie is geborgd in de bibliotheek op de website van het Expertisecentrum Kinderopvang en wordt gedeeld in onder andere webinars, podcasts en fysieke bijeenkomsten.

Dit jaaroverzicht biedt een beknopte weergave van de in 2023 nieuw ontwikkelde kennis. Op de website staat meer informatie van alle onderwerpen die vanaf 2020 zijn uitgewerkt door ontwikkelteams.

Wij willen pedagogisch professionals inspireren om met deze verzamelde kennis aan de slag te gaan en deze toe te passen in de praktijk. Zo werken we samen mét en voor de sector aan de doorontwikkeling en borging van pedagogische kwaliteit.

Yvette Vervoort
Directeur Expertisecentrum Kinderopvang

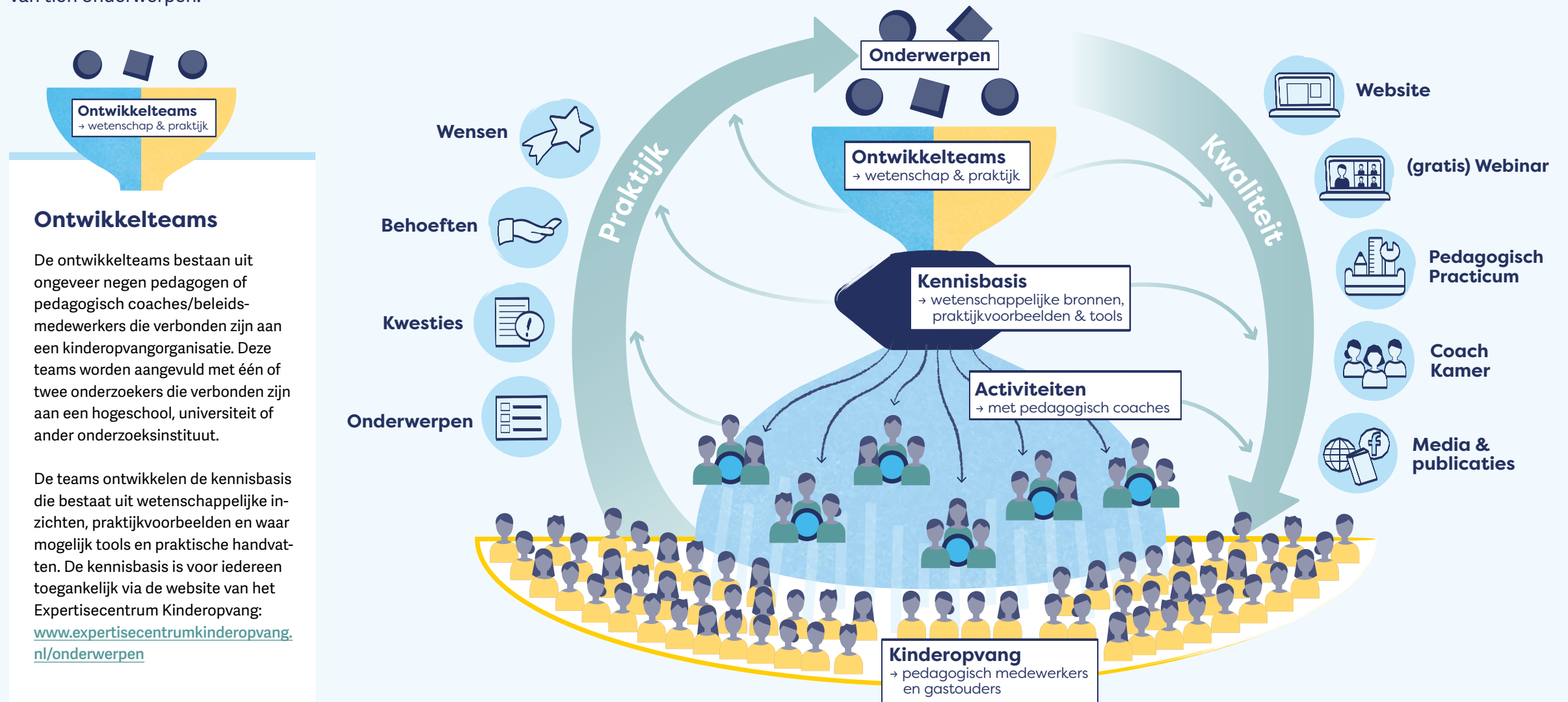
Werkwijze van het Expertisecentrum

Het Expertisecentrum Kinderopvang brengt wetenschap en praktijk bij elkaar in ontwikkelteams om samen de pedagogische kennisbasis te ontwikkelen en onderhouden.

De ontwikkelteams gaan voor een specifiek onderwerp aan de slag met het verzamelen en analyseren van wetenschappelijke inzichten en praktijkervaringen. De sector draagt zelf onderwerpen aan voor de ontwikkelteams. Dit gebeurt elk jaar door middel van een online stemming op een groslijst van tien onderwerpen.

Continu proces van kennisontwikkeling

De grote uitdaging is om de ontwikkelde kennis onder de pedagogisch coaches te verspreiden. Dit doen we op verschillende manieren en met diverse middelen, zoals: webinars, podcasts, pedagogisch practicum, presenteren van de kennisbasis met praktijkvoorbeelden, Coach Kamers, super-/intervisie van pedagogisch coaches en een jaarlijks landelijk congres.

Ontwikkelteams

De ontwikkelteams bestaan uit ongeveer negen pedagogen of pedagogisch coaches/beleidsmedewerkers die verbonden zijn aan een kinderopvangorganisatie. Deze teams worden aangevuld met één of twee onderzoekers die verbonden zijn aan een hogeschool, universiteit of ander onderzoeksinstituut.

De teams ontwikkelen de kennisbasis die bestaat uit wetenschappelijke inzichten, praktijkvoorbeelden en waar mogelijk tools en praktische handvatten. De kennisbasis is voor iedereen toegankelijk via de website van het Expertisecentrum Kinderopvang:

www.expertisecentrumkinderopvang.nl/onderwerpen

Pedagogische kwaliteit in vier pijlers

Kinderopvang van een hoge pedagogische kwaliteit draagt bij aan de ontwikkeling van kinderen en daarmee aan hun voorbereiding op deelname aan de maatschappij. Maar wat bedoelen we eigenlijk met pedagogische kwaliteit?

Die vraag stelden we begin 2020 toen we als Expertisecentrum Kinderopvang net van start waren gegaan. In dit jaaroverzicht staat een verkorte weergave van het antwoord. Op de website is de volledige tekst te vinden.

Het Expertisecentrum gebruikt de volgende definitie voor pedagogische kwaliteit:

DEFINITIE

De pedagogisch professional zet de omgeving, het programma en activiteiten-aanbod, haar interactievaardigheden en haar samenwerking met ouders beredeneerd in met als doel om het welbevinden, de betrokkenheid en de brede ontwikkeling van kinderen te bevorderen.

De pedagogisch professional gaat kindvolgend en systematisch te werk. In het aanbod ligt de nadruk op spel en exploratie, met veel mogelijkheden voor interactie. Daarbij zoekt de pedagogisch professional samenwerking en afstemming met ouders en eventuele andere partijen. Zo wordt een doorgaande lijn gecreëerd in het pedagogisch handelen en de ontwikkeling van het kind. Alle pedagogisch professionals binnen een team hanteren dezelfde pedagogische uitgangspunten en zitten op één lijn in het handelen.

Pedagogische kwaliteit in vier pijlers

Het Expertisecentrum Kinderopvang onderscheidt vier pijlers die de pedagogisch professional inzet om vorm te geven aan de pedagogische kwaliteit.

PIJLER 1

DE OMGEVING: RUIMTE, INRICHTING EN MATERIALEN

De binnen- en buitenruimte, de inrichting en de gebruikte materialen dragen bij aan een gevoel van veiligheid en geborgenheid en bevorderen de brede ontwikkeling van kinderen.

PIJLER 2

HET PROGRAMMA EN ACTIVITEITENAANBOD

Een stabiel programma en een zoveel mogelijk vaste bezetting van pedagogisch professionals en groepsgenootjes zorgen voor herkenbaarheid en voorspelbaarheid. En daarmee voor een gevoel van veiligheid bij de kinderen. Indien nodig voor de behoeften van de kinderen kan het programma ook flexibel worden gehanteerd. In de groep heerst een positieve sfeer. Het activiteiten aanbod is gevarieerd en gebalanceerd qua ontwikkelingsdomeinen. Ook is het leeftijds-/ontwikkelingsadequaat, betekenisvol, passend bij de interesse en belevingswereld van de kinderen en nodigt het uit tot spelen, verkennen, ontdekken en experimenteren. Op maat worden er gerichte, goed ondersteunde en begeleide (spel)activiteiten aangeboden die bijdragen aan de ontwikkeling van de kinderen.

PIJLER 3

DE INTERACTIEVAARDIGHEDEN

De interactievaardigheden van pedagogisch professionals zijn van grote invloed op de brede ontwikkeling van kinderen. Onder interactievaardigheden verstaan we:

- **Sensitieve responsiviteit:** de pedagogisch professional heeft oog voor de signalen van het kind, weet deze goed te interpreteren en hier adequaat op te reageren.
- **Respect voor de autonomie:** de pedagogisch professional stimuleert kinderen, passend bij hun ontwikkelingsniveau, om zo veel mogelijk zelf te doen, zelf te proberen en zelf op te lossen en respecteert hun eigen oplossingen en ideeën.
- **Structureren en grenzen stellen:** de pedagogisch professional structureert situaties, activiteiten en taken zodat kinderen deze kunnen overzien en stelt voldoende en duidelijke grenzen.

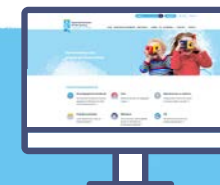
- **Praten en uitleggen:** de pedagogisch professional praat niet alleen regelmatig met de kinderen, maar stemt inhoud en timing daarbij af op de toestand, de aandacht en het begripsniveau van het kind.
- **Ontwikkelingsstimulering:** de pedagogisch professional stimuleert bewust de motorische, cognitieve en taalontwikkeling en creativiteit van de kinderen.
- **Begeleiden van interacties van kinderen:** de pedagogisch professional begeleidt onderlinge interacties tussen kinderen door de aandacht van kinderen op elkaar te richten en door situaties te creëren waarin positief contact tussen kinderen wordt gestimuleerd.

PIJLER 4

SAMENWERKEN MET OUDERS

Pedagogisch professionals werken actief aan een vertrouwensband met ouders door open en transparant te communiceren, zodat ouders zich prettig en welkom voelen. Tussen pedagogisch professionals en ouders is sprake van tweerichtingsverkeer in de informatie-uitwisseling over het welbevinden, de ontwikkeling en leefwereld van het kind, thuis en op de groep. Pedagogisch professionals zien ouders als de experts van hun kind en proberen zoveel mogelijk afstemming te vinden tussen het handelen thuis en op de groep, zodat er voor het kind een doorgaande lijn in het pedagogisch klimaat ontstaat. Ouders worden actief bevraagd op hun visie op de pedagogische kwaliteit en gang van zaken op de groep.

Meer weten over de vier pijlers
van pedagogische kwaliteit?
Kijk op onze website!

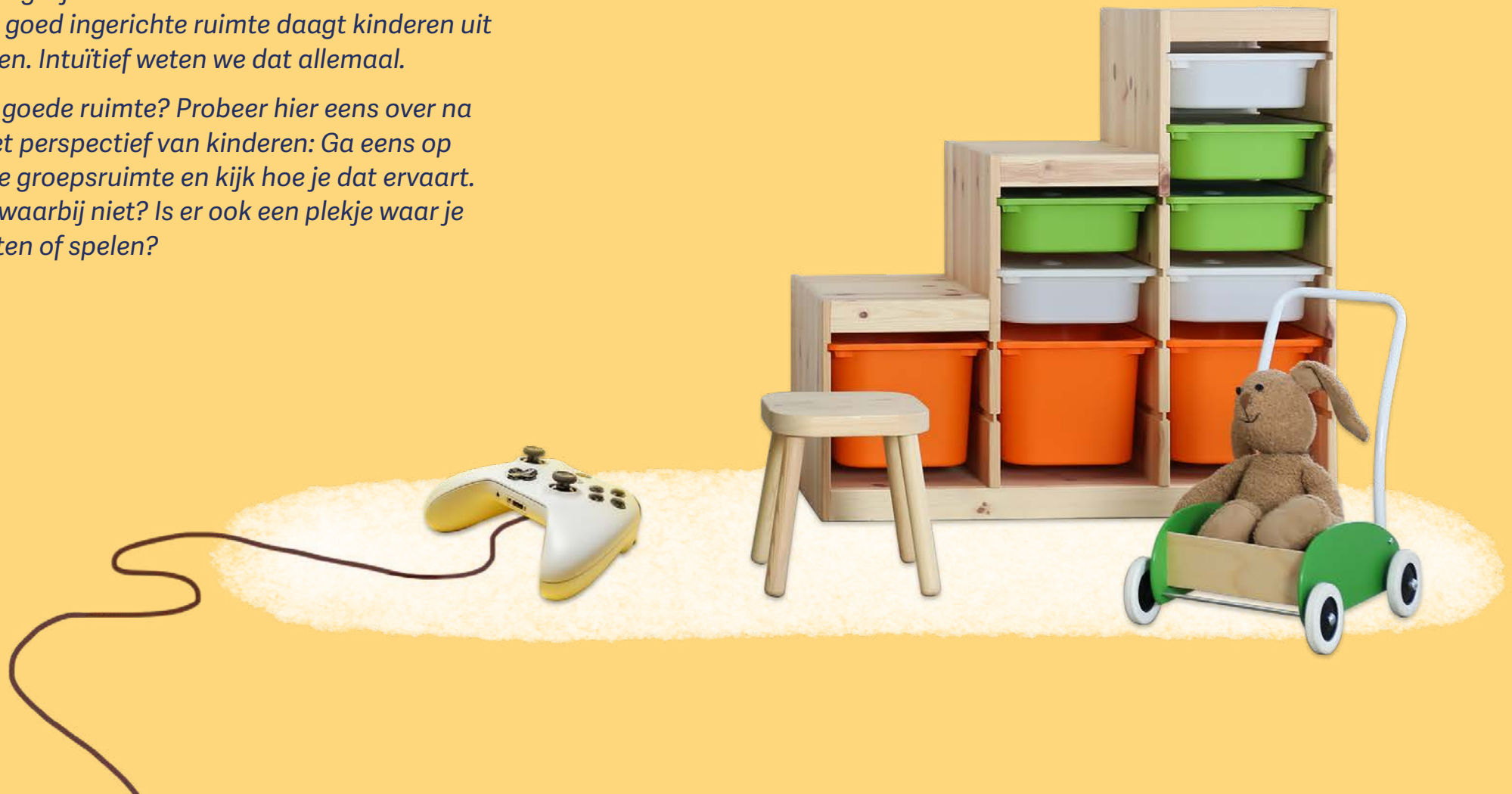
www.expertisecentrumkinderopvang.nl/onderwerpen/pedagogische-kwaliteit

HOOFDSTUK 1

Omgeving: Ruimte, inrichting en materialen

De ruimte, de inrichting ervan en de aanwezige materialen zijn van invloed op de mogelijkheden die kinderen hebben om zich te ontwikkelen. Een goed ingerichte ruimte daagt kinderen uit tot spel en ontdekken. Intuïtief weten we dat allemaal.

Maar wat is nu een goede ruimte? Probeer hier eens over na te denken vanuit het perspectief van kinderen: Ga eens op de grond zitten in de groepsruimte en kijk hoe je dat ervaart. Waar kun je bij? En waarbij niet? Is er ook een plekje waar je even rustig kunt zitten of spelen?

THEORETISCH KADER EN DEFINITIE

De ruimtelijke omgeving waarin kinderopvang plaatsvindt, verschilt in veel opzichten van de thuisomgeving waar kinderen dagelijks verblijven. Vergeleken met thuis zijn de ruimtes van de opvang vaak groter en anders ingericht. Bovendien delen kinderen de ruimte en alles wat zich in die ruimte bevindt met een groep andere kinderen. Kinderopvang biedt dus de mogelijkheid tot interactie met andere kinderen en tot het verkennen en ontdekken van een ruimtelijke omgeving die anders is dan thuis. Dat kan kinderen stimuleren, maar ook spannend voor ze zijn.

DEFINITIE

Met de ruimtelijke omgeving bedoelen we de binnenspeelruimte(n) bestemd voor kinderen, de inrichting van deze ruimte(n) en de spelmaterialen.

Een geschikte ruimtelijke omgeving is onderdeel van de pedagogische kwaliteit van de kinderopvang, ondersteunt de pedagogische visie van de organisatie en versterkt de pedagogisch medewerkers in hun pedagogisch handelen. De ruimtelijke omgeving ondersteunt de autonomie van kinderen en stelt hen in staat zich veilig te voelen, te onderzoeken en zich te ontwikkelen. Omdat kinderen verschillen in leeftijd, ontwikkelingsfase, belangstelling en achtergrond moeten ruimte(n), inrichting en materialen passen bij de verschillende behoeften van kinderen. Ruimten worden daarom uitnodigend en uitdagend ingericht vanuit het kindperspectief, met als doel de vier pedagogische basisdoelen te bevorderen.

Een flexibele ruimte

De definitie betekent dat de ruimtelijke omgeving is afgestemd op de verschillende ontwikkelingsfasen van kinderen, maar ook dat ruimten flexibel worden ingericht om te kunnen inspelen op veranderingen binnen een groep. Flexibel betekent niet dat ruimten steeds moeten worden veranderd, maar wel dat ze 'veranderbaar' zijn, wanneer daar vanuit het kind bezien behoefte aan is.

Het kindperspectief

Kinderen zijn van nature nieuwsgierig: al spelend onderzoeken en verkennen ze de ruimte om hen heen en alles wat zich daarin bevindt. Ze ontdekken dat je aan een tafel kunt zitten of staan, maar ook eronder kunt kruipen. Ze ontdekken ook dat wat je met die tafel kunt, samenhangt met je eigen fysieke mogelijkheden. En ze gebruiken elementen in de ruimte soms op andere manieren dan je als volwassene zou verwachten. Een goed ingerichte ruimte biedt kinderen diverse mogelijkheden om nieuwe ervaringen en vaardigheden op te doen, alleen en samen met anderen. Maar in de praktijk blijkt het soms best lastig om ruimten zo in te richten dat ze ook daadwerkelijk goed functioneren. Er is in Nederland, maar ook in andere landen, weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de relatie tussen de ruimtelijke omgeving in de kinderopvang en de ontwikkeling en het gedrag van kinderen. In dit theoretisch kader werken we bovenstaande definitie uit aan de hand van de vier pedagogische basisdoelen. Hoe kun je die vertalen naar de ruimte?

Emotionele veiligheid bieden: handvatten voor de ruimtelijke omgeving

Je veilig en vertrouwd voelen is een belangrijke voorwaarde voor de ontwikkeling van ieder kind. Als een kind zich op zijn gemak en veilig voelt, zal het makkelijker interacties met anderen aangaan en op onderzoek uitgaan. Ook de ruimtelijke omgeving kan bijdragen aan het bieden van emotionele veiligheid. De volgende ruimtelijke aspecten spelen hierbij een rol: *herkenbaarheid, voorspelbaarheid, zichtbaarheid en overzicht en rust en privacy.*

Herkenbaarheid

Het is belangrijk dat kinderen zich herkennen in de manier waarop ruimten zijn ingericht. De identiteit van de kinderen kan worden verbonden met de ruimte door vertrouwde kleuren, materialen en meubilair toe te passen en door de aankleding van de ruimte af te stemmen op het kind. Denk hierbij aan een familiemuur, foto's van pedagogisch medewerkers en kinderen en aan een plek om dingen die door de kinderen gemaakt zijn te 'exponeren'. Het blijkt dat kinderen veel waarde hechten aan het hebben van een plek waar ze eigen spullen, werkjes en tekeningen (mandje, vakje) kunnen bewaren (zie ook: Kennisbasis Diversiteit en inclusie). Resultaten van onderzoek naar kleurgebruik in ruimten voor jonge kinderen zijn niet eenduidig en vaak cultureel bepaald. Het lijkt daarom vanuit het oogpunt van herkenbaarheid goed om aan te sluiten bij wat in de eigen omgeving van kinderen gebruikelijk is.

Voorspelbaarheid

Vooraf voor jonge kinderen (tussen 0-4 jaar) is het belangrijk dat de ruimte voorspelbaar is. Zij kunnen zich nog niet zo goed oriënteren (de weg vinden) in een ruimte. Het biedt emotionele veiligheid als de ruimte een duidelijke indeling heeft. Dat betekent dat de ruimte een heldere structuur heeft (waar hoort wat?) met herkenbare speelplekken. Maar ook dat looproutes

niet door speelplekken heen gaan, zodat kinderen niet gestoord worden tijdens hun spel. Dit geldt voor alle kinderen, maar zeker voor kinderen die slechts één dag of een paar dagen per week aanwezig zijn. Dit betekent dat de indeling en inrichting van de ruimte alleen veranderd wordt als daar vanuit de kinderen behoefte aan is. Om kinderen te stimuleren om te onderzoeken en ontdekken op een wijze die past bij hun ontwikkelingsfase, is differentiatie in het gebruik van spelmaterialen wel wenselijk, bijvoorbeeld door de boekjes in de leeshoek af te wisselen of nieuwe toe te voegen.

Zichtbaarheid en overzicht

Onderzoek laat zien dat jonge kinderen vaker op plekken verder weg van de pedagogisch medewerker spelen als de ruimte is ingedeeld in speelzones met een lage afscheiding (kastje, wandje, vloerkleed), waardoor ze de pedagogisch medewerker kunnen blijven zien. In zo'n ruimte gaan kinderen eerder zelf op onderzoek uit en gebruiken ze de hele ruimte. Als duidelijke speelzones ontbreken, of als er hoge barrières zoals een hoge kast of wand zijn waardoor een kind de pedagogisch medewerker niet kan blijven zien, zullen kinderen juist vaker dicht in de buurt van de pedagogisch medewerker blijven. Er blijken op die 'onzichtbare' plekken ook vaker conflicten te ontstaan.

Rust en privacy

Kinderen in alle leeftijdsfasen hebben behoefte aan een plek om zich af en toe terug te trekken. Bij de jongere kinderen gaat het dan vooral om de behoefte om even op zichzelf te zijn, om tot rust te komen en de prikkels van het verblijven in een groep te verwerken. Ze willen dan graag een beschut plekje van waaruit ze wel kunnen zien wat er in de rest van de ruimte gebeurt, maar niet hoeven deel te nemen aan een activiteit. Dit kan een tentje zijn, maar ook een kastje of plek onder tafel. Kinderen in de schoolleeftijd lijken minder behoefte te hebben aan een plek om zich alleen terug te trekken, maar willen wel plekken waar ze met één of meer andere kinderen apart kunnen zijn. Die behoefte aan privacy (uit het zicht en gehoor van anderen zijn, kiezen met wie je wel en niet wilt samen zijn) groeit naarmate kinderen ouder worden. Oudere kinderen willen daarom juist vaker (oefenen met) uit het zicht zijn.

Persoonlijke competenties bevorderen: handvatten voor de ruimtelijke omgeving

De ruimtelijke omgeving kan bijdragen aan het bevorderen van de zelfstandigheid en autonomie van kinderen. Een goed ingerichte ruimte daagt kinderen uit om materialen en objecten al spelend te onderzoeken en te combineren en daardoor steeds nieuwe vaardigheden op te doen. Om zo'n uitdagende ruimtelijke omgeving te realiseren, is het belangrijk om aandacht te besteden aan het *stimuleren en faciliteren van verschillende ontwikkelingsgebieden en aan indeling in activiteitenplekken in relatie tot autonomie* (zie ook: Kennisbasis Autonomie kind).

Stimuleren en faciliteren van verschillende ontwikkelingsgebieden

We maken hierbij onderscheid tussen de motorische, zintuiglijke, creatieve en cognitieve ontwikkeling (sociaal-emotionele ontwikkeling komt aan de orde bij het basisdoel sociale competenties). Er is voldoende en geschikte ruimte nodig om deze ontwikkelingsgebieden te ondersteunen en stimuleren. Het is belangrijk dat er voldoende (spel)materiaal is dat de verschillende ontwikkelingsgebieden stimuleert en dat het materiaal zichtbaar en beschikbaar is.

Voor wat betreft de **motorische ontwikkeling** blijkt dat jonge kinderen aanzienlijk meer bewegen als er binnen klim- en klautermaterialen zijn zoals een glijbaantje of een klimrekje, en speelgoed dat je kunt duwen of trekken. Het hebben van een vrije vloerruimte (dat kan ook in een gang zijn) is belangrijk om kinderen vrij te laten bewegen (dansen, springen, rennen). Bij oudere kinderen, die makkelijk zelfstandig naar buiten kunnen, kunnen deze activiteiten ook buiten plaatsvinden. Voor de jongste kinderen, die nog veel bezig zijn met het ontwikkelen van hun motorische vaardigheden, is het hebben van voldoende bewegingsruimte buiten én binnen belangrijk.

Als het gaat om het stimuleren van de **zintuiglijke ontwikkeling** in de ruimtelijke omgeving zijn vooral het zien, horen en voelen van belang. Wat is er te zien in de ruimte, op een hoogte die voor kinderen goed waarneembaar is? Denk aan spelmaterialen, wanddecoraties, een raam om naar buiten te kijken. Wat is er te horen, behalve het geluid van de kinderen zelf? Het is belangrijk om geluidsoverlast te voorkomen, omdat dit een negatieve invloed op zowel volwassenen als kinderen kan hebben. Kinderen en volwassenen ervaren namelijk meer stress in een lawaaierige omgeving. Wat is er te voelen? Door kijken en voelen ontdekken kinderen de eigenschappen van verschillende materialen, zowel in het interieur als in spelmaterialen. Denk bij interieur aan het gebruik van harde en zachte materialen en bij spelmaterialen aan harde, zachte, gladde, oneffen materialen, maar ook aan dingen die warm, koud, nat, droog aanvoelen.

Voor wat betreft de **creatieve ontwikkeling** is het belangrijk dat er plekken zijn waar kinderen hun verbeelding en creativiteit kunnen gebruiken, passend bij hun ontwikkelingsfase. In fantasie- en rollenspel, maar ook in het gebruik van materialen om te knutselen, verven, kleien en tekenen. De pedagogisch medewerker kan deze activiteiten faciliteren en ondersteunen door de materialen die hiervoor nodig zijn direct en gebruiksklaar te plaatsen bij de plek(ken) waar de activiteiten kunnen plaatsvinden.

Om de **cognitieve ontwikkeling** te stimuleren, is er ruimte nodig waar kinderen kunnen onderzoeken, ontdekken, combineren en experimenteren. Er zijn plekken en materialen voor constructiespel (bouwen, ordenen, sorteren, combineren) en materialen die de

spraak-taalontwikkeling stimuleren. Onderzoek laat zien dat open eind materialen (zoals blokken, Duplo en andere losse materialen waarmee kinderen iets groters kunnen samenstellen) tot rijker spel leiden dan kant-en-klaar speelgoed. Voor wat betreft de spraak-taalontwikkeling blijkt het belangrijk dat er een rustige plek is, waar materialen zoals lees-, luister- en kijkboeken beschikbaar zijn die kinderen zelf kunnen pakken.

Indeling in activiteitenplekken in relatie tot autonomie

Een indeling van de ruimte in duidelijk herkenbare activiteitenplekken vergroot de spelbetrokkenheid van kinderen. Kinderen spelen bovendien geconcentreerder op zulke plekken. Zo'n activiteitenplek kan een bouwhoek zijn, maar ook een schilderwand, pingpongtafel, of een bank om lekker op te 'hangen'. Het type plek hangt af van de ontwikkelingsfase(n) van de kinderen in de groep en kan dus heel verschillend zijn.

Om de autonomie en keuzevrijheid van kinderen te stimuleren, is het belangrijk dat kinderen zelf spelmaterialen kunnen pakken. Bij jonge kinderen betekent dat dat de materialen zichtbaar en op hun hoogte worden aangeboden en voor de grotere kinderen dat ze weten waar de materialen staan.

Onderzoek laat zien dat ook het aantal verschillende plekken ertoe doet: als er weinig goed herkenbare activiteitenplekken zijn, en kinderen dus niet veel keuzemogelijkheden hebben, wordt een lagere spelbetrokkenheid gezien. De tafel is een activiteitenplek die door jonge kinderen veel gebruikt wordt voor complexe exploratie (het combineren van meerdere materialen of onderdelen, zoals maken van puzzels, knutselen). Het blijkt dat het welbevinden van jonge kinderen in een ruimte met hoge tafels lager is dan in een ruimte waar (een deel van) de tafels op kindhoogte zijn. Een tafel op kindhoogte, met een kast met voldoende materialen voor exploratie, versterkt de autonomie van het kind. Aan een lage tafel kunnen kinderen bovendien kiezen om te zitten of te staan (en dat laatste doen ze vaak), wat hun bewegingsvrijheid vergroot.

Autonomie betekent ook dat kinderen zich vrij voelen om zelf keuzes te maken en de kans krijgen om creatieve combinaties te maken, door bijvoorbeeld de poppen te verhuizen naar de leeshoek of naar de vrije vloer. Het blijkt dat kinderen die vrije vloer veel gebruiken om te spelen. Het hangt van de vorm en inrichting van de ruimte af of de vrije vloer kan worden ingezet als een (flexibele) extra activiteitenplek, bijvoorbeeld voor bewegingsspel (zie hierboven 'motorische ontwikkeling') of voor het maken van een tijdelijke speelplek door een matje of kleed met spel materiaal neer te leggen.

Sociale competenties bevorderen: handvatten voor de ruimtelijke omgeving

Een belangrijk kenmerk van de kinderopvang is dat kinderen er vanaf jonge leeftijd samen zijn met leeftijdsgenootjes en er voortdurend interacties met andere kinderen plaatsvinden. Dit biedt kinderen kansen om initiatief te nemen, samen te werken en met elkaar te praten (zie ook: kennisbasis Onderlinge interacties en groepsdynamica). Kinderen spelen samen, in kleine of grotere groepen, maar ze spelen ook regelmatig alleen of naast elkaar (parallel spel). Ook dat is belangrijk voor de sociaal-emotionele ontwikkeling. Het is dan ook van belang om bij de inrichting van de ruimtelijke omgeving rekening te houden met het bieden van mogelijkheden voor al deze spelvormen. Daarbij is aandacht nodig voor de *ruimtelijke indeling* en daarbinnen voor het maken van plekken voor samen of apart.

Ruimtelijke indeling

De ruimte(n) moet(en) zo ingericht zijn dat interacties tussen kinderen onderling en met pedagogisch medewerkers gemakkelijk kunnen plaatsvinden. De indeling in verschillende typen plekken hangt samen met de ontwikkelingsfase van de kinderen. Het is dus belangrijk om de indeling van de ruimte steeds te bezien vanuit het kindperspectief. Jonge kinderen (0-4 jaar) spelen nog vooral alleen of naast elkaar. Naarmate kinderen zich verder ontwikkelen, ontstaat er meer interactie en groeit ook de behoefte aan plekken voor sociaal spel. Maar kinderen verschillen ook onderling in hun sociale behoeften en competenties. Bovendien kunnen kinderen ook gedurende de dag momenten hebben waarop ze alleen of juist samen willen zijn. Een goed ingedeelde ruimte heeft dus niet enkel plekken voor ontmoeting en interactie, maar ook plekken waar kinderen alleen kunnen spelen, of bij elkaar in de buurt kunnen zijn zonder echt met elkaar te spelen.

Bij het nadenken over plekken voor momenten met de hele groep (eten, drinken, zingen, verhalen vertellen) lijkt het van belang goed te kijken naar wat past bij de behoeften en de sociale ontwikkelingsfasen van de kinderen in de groep. Hoewel er nog nauwelijks onderzoek gedaan is naar de wenselijke groeps grootte als het gaat om deze groepsactiviteiten, is het mogelijk dat voor sommige kinderen een indeling in kleinere subgroepen fijner is. Zoals het voorbeeld van een BSO die naast de centrale tafel een fluistertafel heeft voor kinderen die rustig hun lunch willen eten. Zo liet onderzoek bijvoorbeeld zien dat voorlezen aan een groepje van drie 2-jarigen veel meer actieve betrokkenheid opleverde dan wanneer de groep uit acht kinderen bestond. Naarmate kinderen sociaal vaardiger worden, kan juist in een wat grotere groep meer interactie en (verbale) uitwisseling ontstaan.

Uit onderzoek blijkt ook dat kinderen in de leeftijd van 0 tot 4 jaar, als ze tijdens vrij spel met spelmaterialen bezig zijn, vaker alleen of vlakbij elkaar (parallel spel) bezig zijn dan in groepjes. Omdat het exploreren van spelmaterialen bijdraagt aan de motorische, zintuigelijke, creatieve en cognitieve ontwikkeling zijn er plekken nodig die dit individueel en parallel spel mogelijk maken. Denk bijvoorbeeld aan een huishoek met twee aanrechtjes met spelattributen naast elkaar.

Normen en waarden overbrengen: handvatten voor de ruimtelijke omgeving

De ruimtelijke omgeving kan bijdragen aan het overbrengen van normen en waarden en het respectvol omgaan met anderen. Als de ruimte er verzorgd en goed onderhouden uitziet, wordt dat door kinderen en ouders ervaren als een teken van zorg voor de kinderen. Een respectvolle omgang met anderen houdt ook in dat rekening gehouden wordt met diversiteit en inclusie (zie ook: Kennisbasis Diversiteit en inclusie). Er is weinig onderzoek bekend over de relatie tussen normen en waarden en de ruimtelijke omgeving. We gaan in op twee aspecten: *inrichting en participatie*.

Inrichting

Het blijkt dat een verzorgde, geordende en rustige ruimte (qua interieur en geluid) een positieve invloed heeft op het gedrag van kinderen. Dit betekent ook dat de ruimten speelklaar gemaakt zijn. Sporen van gebruik door kinderen gedurende de dag zijn normaal. De ruimte hoeft niet steeds opgeruimd te worden, omdat dat het spel van kinderen juist kan verstoren. In de inrichting van de ruimte is het ook belangrijk dat er aandacht is voor de wereld en voor de natuur, op een wijze die past bij de visie van de organisatie. De inrichting van de ruimte houdt ook rekening met het individuele kind en met de groep als geheel (zie ook: emotionele veiligheid).

Kinderparticipatie

Het is belangrijk dat kinderen leren om te zorgen voor anderen, maar ook voor hun omgeving. Door kinderen te laten meedenken over de inrichting van de ruimte, worden ze 'mede-eigenaar' en leren ze ook te zorgen voor de ruimte om hen heen. Rekening houden met kinderen en hun wensen en behoeften serieus nemen, kan ook door te achterhalen wat voor kinderen belangrijke plekken zijn. Op deze manier draagt kinderparticipatie ook bij aan het overbrengen van normen en waarden.

Samenvatting aanbevelingen

Emotionele veiligheid:

- Zorg voor herkenbaarheid, bijvoorbeeld met een familiemuur. Geef kinderen een plek waar ze eigen spullen, werkjes en tekeningen (mandje, vakje) kunnen bewaren.
- Zorg voor een heldere indeling van de ruimte met duidelijke speelplekken. Laat looproutes niet door speelplekken heen gaan, zodat kinderen niet gestoord worden tijdens hun spel.
- Verander de indeling en inrichting van de ruimte alleen als blijkt dat daar vanuit de kinderen behoefte aan is. Maar varieer wel regelmatig in spelmaterialen passend bij de ontwikkelingsfase van het kind.
- Deel de ruimten voor kinderen tot ongeveer 3 jaar in duidelijke speelzones in met een lage afscheiding (kastje, wandje, vloerkleed), waardoor het kind de pedagogisch medewerker kan blijven zien.
- Maak een terugtrekplek (tentje, kastje) waar jonge kinderen kunnen zien wat er in de rest van de ruimte gebeurt, maar even niet hoeven deel te nemen aan een activiteit.
- Kinderen in de schoolleeftijd hebben behoefte aan privacy: zorg voor plekken waar ze met één of meer andere kinderen apart kunnen spelen/zitten.

Persoonlijke competenties

- Stimuleer de motorische ontwikkeling van jonge kinderen door klim- en klauter-materialen zoals een glijbaantje of een klimrekje en speelgoed dat je kunt duwen of trekken. Zorg voor vrije vloerruimte (dat kan ook een gang zijn) om kinderen vrij te laten bewegen.
- Stimuleer de zintuiglijke ontwikkeling door het gebruik van verschillende materialen (hard, zacht) in het interieur. Denk bij spelmaterialen aan harde, zachte, gladde, oneffen materialen, maar ook aan dingen die warm, koud, nat, droog aanvoelen.
- Stimuleer de creatieve ontwikkeling met plekken voor fantasie- en rollenspel, en voor knutselen, verven, kleien en tekenen. Situeer materialen direct bij de plek(ken) waar de activiteiten kunnen plaatsvinden.
- Kies voor open eind materialen zoals blokken, duplo en andere losse materialen waarmee kinderen iets groters kunnen samenstellen (zoals een treinbaan).
- Zorg voor een rustige lees-/kijkplek, met lees-/luister- en kijkboeken op kindhoogte.

- Om de autonomie en keuzevrijheid van kinderen te stimuleren, is het belangrijk dat kinderen zelf spelmaterialen kunnen pakken. Bij jonge kinderen betekent dat dat de materialen zichtbaar en op hun hoogte worden aangeboden, voor de oudere kinderen dat ze weten waar de materialen staan.
- Een tafel op kindhoogte, met een kast met voldoende materialen voor exploratie, versterkt de autonomie en het welbevinden van het kind.
- Ga na of de vrije vloer gebruikt kan worden voor bewegingsspel of als een tijdelijke speelplek door er een matje of kleed met spel materiaal neer te leggen.

Sociale competenties

- Maak plekken voor ontmoeting en interactie, maar ook plekken waar kinderen alleen kunnen spelen, of bij elkaar in de buurt kunnen zijn zonder echt samen te spelen.
- Ga na of groepsactiviteiten altijd met de hele groep moeten. Voor sommige kinderen is een indeling in kleinere subgroepen misschien fijner. Zoals in de BSO die naast de centrale tafel een fluistertafel heeft voor kinderen die rustig hun lunch willen eten.
- Richt voor jonge kinderen plekken in voor alleen of parallel spel, zoals een huishoek met twee aanrechtjes naast elkaar.

Normen en waarden

- Zorg dat de ruimte aan het begin van de dag speelklaar is en er verzorgd uitziet. De ruimte hoeft niet steeds opgeruimd te worden, omdat dat het spel van kinderen juist kan verstoren.
- Besteed in de inrichting van de ruimte aandacht aan de wereld en de natuur, op een wijze die past bij de visie van de organisatie.
- Betrek kinderen bij de inrichting van de ruimte, laat ze meedenken en maak ze mede-eigenaar van de ruimte.

'Ik zou alle professionals willen meegeven dat je nooit klaar bent met het inrichten van de omgeving. De groep kinderen verandert en soms zit er zelfs een verschil tussen de dagen van de week. Daarom is het belangrijk om flexibel om te gaan met de omgeving. Dat betekent niet dat je de inrichting steeds moet veranderen, maar wel dat hij veranderbaar is. Door bijvoorbeeld het toevoegen van nieuwe materialen, zoals nieuwe boeken in de leeshoek. Of maak de huishoek eens op een andere manier 'speelklaar'. Als je vaak een servies op tafel klaarzet, kun je ook eens 'ingrediënten' klaarzetten waarmee de kinderen kunnen koken. Zo breng je kinderen weer op nieuwe ideeën voor spel.'

Ine van Liempd • onderzoeker ontwikkelteam Omgeving: ruimte, inrichting en materialen

Laat je verbazen door flexibele speelplekken in de BSO

ORGANISATIE Floreokids

LOCATIE Leiderdorp

WERKT MET horizontale groepen in een IKC

BUITENSCHOOLSE OPVANG 2 groepen

Met dit voorbeeld uit een reguliere BSO, waarin twee kinderen op eigen initiatief en op een zelfgekozen plaats in de ruimte met een autobaan en dierentuin spelen, maken we duidelijk welke voordelen het werken met flexibele speelplekken oplevert en hoe je dit goed kunt organiseren.

In de centrale hal van het IKC zijn op de grond, vlak bij de grote trap, twee kinderen aan het spelen. Ze hebben op eigen initiatief een kleed, twee bakken met dieren en een autobaan gepakt. Ze bouwen de autobaan op het kleed en gebruiken de dieren om in en buiten de autobaan een hele dierentuin te bouwen. Op deze manier hebben ze hun eigen flexibele speelplek gecreëerd.

Dit voorbeeld speelt zich af op een reguliere BSO waar op een middag ongeveer zestig kinderen spelen in twee stamgroepen van 4 tot 8 jaar en één stamgroep van 8 tot 12 jaar. Bij binnenkomst gaan de kinderen spelen in verschillende 'vaste' hoeken die worden aan-

geboden in aparte ruimten. Bijvoorbeeld tafels waar kinderen kunnen kleuren of spelletjes doen en speelhoeken zoals een huishoek. Er kunnen ook flexibele speelplekken worden gecreëerd in de centrale hal, door de kinderen zelf of door de pedagogisch medewerker(s). Dit is mogelijk doordat er in de hal allerlei verrijdbare bakken staan met daarin verschillende materialen. Met deze bakken kan tevens een podium voor optredens gerealiseerd worden.

VOORDELEN: wat levert het werken met flexibele speelplekken kinderen en de pedagogisch medewerkers op?

- De autonomie van het kind wordt ondersteund doordat het kind kan kiezen waar het wil spelen en waar het zich prettig en vertrouwd voelt.
- Het kan bijdragen aan de ontwikkeling van het kind omdat er steeds een ander gedeelte van de ruimte kan worden ontdekt en onderzocht. Het kind kan naar eigen inzicht gebruik maken van de hele omgeving, zoals de trap, de leuning en de bakken met materialen.
- Het kind kan zich terugtrekken door een eigen wereld te creëren.
- De flexibele speelplekken zijn makkelijk te creëren door een kleed en door bakken met materialen te gebruiken.
- Het kan meer rust opleveren omdat kinderen zich verdelen over meerdere hoeken.
- Je kunt zelf ook een speelplek creëren als je iets hebt meegenomen voor de kinderen om te onderzoeken, te ontdekken.
- Het stimuleert om nog beter kindgericht te observeren en werken.

Met flexibele speelplekken blijken kinderen hun eigen geborgen, veilige en gekaderde plekken te creëren. Kinderen weten de materialen goed te vinden. In het voorbeeld is duidelijk te zien dat kinderen hun eigen weg mochten bepalen op een plek waar ze zelf graag wilden spelen en vervolgens betrokken spel lieten zien. Door de vrijheid in het combineren van materialen, in dit geval de autobaan en de dieren, geven kinderen zelf vorm aan hun spel en leidt dit ook tot rijk spel. We zien daardoor meer out-of-the-box denken bij kinderen.

Wat vraagt het werken met flexibele speelplekken?

Het is belangrijk om goed na te denken over een aantal zaken. Allereerst de emotionele en fysieke veiligheid van kinderen, die mede samenhangt met de ontwikkelingsleeftijd maar ook met het karakter. Sommige kinderen willen na een drukke dag liever dicht bij de pedagogisch medewerker zijn en rustig aan tafel kleuren, lezen of knutselen. Andere en oudere kinderen weten juist wel raad met de geboden ruimte van flexibele speelplekken. Ten slotte vraagt het ook van pedagogisch medewerkers om niet alleen te vertrekken vanuit een goede, strakke en duidelijke organisatie, maar om een kindgerichte bril op te zetten.

Dit concrete voorbeeld maakt duidelijk welke voordelen het heeft om kinderen de ruimte te geven om hun eigen spel te bepalen. Flexibele speelplekken bieden hier letterlijk en figuurlijk de ruimte voor.

WETENSCHAPPELIJKE INZICHTEN

Omgeving: Ruimte, inrichting en materialen

Hoe vertalen de deelnemers van het ontwikkelteam wetenschappelijke inzichten over de omgeving naar de praktijk?

EEN ONVERWACHT GEBRUIK VAN DE RUIMTE? DE VRIJE VLOER, LAGE TAFELS EN PARALLEL SPEL

'Ine van Liempd, de onderzoeker van het ontwikkelteam, onderzocht in verticale groepen (0 tot 4 jaar) hoe kinderen de verschillende elementen (tafel, speelplekken, vrije vloer) in de ruimte gebruiken. Drie inzichten uit haar onderzoek zou iedereen moeten weten.

Ten eerste bleek dat de vrije vloer, de ruimte waar geen meubels staan en die niet hoort bij een activiteitenplek, het meest gebruikt werd. Dat gebeurde op veel verschillende manieren: om te lopen, rennen, springen, kruipen, stilstaan, zitten of liggen, maar ook om te spelen. Een tip van Ine is om met kleedjes flexibele speelhoeken te creëren. Kinderen kunnen dan zelf een kleedje pakken, deze ergens op de vrije vloer neerleggen en daar bijvoorbeeld met autootjes rijden.

Ten tweede bleek dat het meest geconcentreerde spel van de kinderen plaatsvond aan tafel (in dit onderzoek op kindhoogte) en in de activiteitenplekken (huishoek, bouwhoek). Kinderen waren hier langer met hetzelfde bezig en meer betrokken dan wanneer ze op de vrije vloer speelden. Zorg dus dat er tafels op kindhoogte zijn.

Tot slot bleek dat kinderen vooral bezig waren met het complex exploreren van spel materiaal wanneer ze alleen of naast elkaar (parallel) speelden. Ine pleit dan ook voor plekken die alleen of parallel spel mogelijk maken, ook op plekken die vaak zijn ingericht om samenspel te stimuleren zoals de huishoek en de bouwhoek. Twee gasfornuizen in de huishoek bijvoorbeeld. Stof tot nadenken!

— Daniëlle van Mourik · Quadrant Kindercentra

WETENSCHAPPELIJKE BRON

TITEL: Exploring childcare spaces. Young children's exploration of the indoor play space in center-based childcare

AUTEUR: Ine van Liempd

LINK: <https://expertisecentrumkinderopvang.nl/bibliotheek/bronnen/exploring-childcare-spaces-young-children-s-exploration-of-the-indoor-play-space-in-center-based-childcare>

EEN OPEN INDELING VAN DE RUIMTE DRAAGT BIJ AAN EMOTIONELE VEILIGHEID: HET KIND MOET DE PEDAGOGISCH MEDEWERKER KUNNEN ZIEN

'In dit onderzoek is met behulp van een experiment een slimme vergelijking gemaakt tussen het gedrag van peuters (21 tot 36 maanden oud) in een 'open' en een 'gesloten' indeling van de ruimte. In een ruimte met een open indeling waren er verschillende afgebakende speelplekken, maar met zulke lage barrières (kleed, lage kast) dat de ruimte voor het kind en de pedagogisch medewerker helemaal te overzien was. In een ruimte met een gesloten indeling daarentegen konden het kind en de pedagogisch medewerker elkaar niet overal zien. Uit de resultaten bleek dat kinderen in de open indeling delen van de ruimte gebruikten die verder weg van de pedagogisch medewerker waren. In de gesloten indeling bleven kinderen dichterbij de pedagogisch medewerker. Ook werd er meer samenspel met andere kinderen gezien in de ruimte met de open indeling. De onderzoekers constateren dat kinderen in de open ruimte meer afstand durven te nemen van de pedagogisch medewerkers omdat ze zich gezien weten en altijd oogcontact met de pedagogisch medewerker kunnen houden. De open indeling draagt daarmee dus bij aan de emotionele veiligheid, een belangrijke voorwaarde voor ontwikkeling!

— Greet van den Dool · H3O

WETENSCHAPPELIJKE BRON

TITEL: The effects of visual boundaries in two-year-olds' playrooms

AUTEUR: Alain Legendre en Anne-Marie Fontaine

LINK: <https://expertisecentrumkinderopvang.nl/bibliotheek/bronnen/the-effects-of-visual-boundaries-in-two-year-olds-playrooms>

DE KEUZE VAN SPELMATERIAAL: OPEN EIND MATERIAAL

'Het kiezen van spel materiaal zorgt soms voor breinbrekers op de groep. Waar doe je goed aan? In dit onderzoek werd nagegaan of de kwaliteit van het spel samenhangt met het soort spel materiaal. Er werd onderzocht hoe kinderen van 3 en 4 jaar in kinderdagverblijven negen verschillende spel materialen gebruikten. Het ging om constructiematerialen zoals Duplo- en houten blokken, maatbekers, houten mensfiguurtjes, klei met vormpjes, emmers en zandvormen en een houten treinset. Het onderzoek laat zien dat zogenaamde open eind materialen ('loose parts') het meest gevarieerde spel laten zien. Dat zijn materialen die op heel verschillende manieren gebruikt kunnen worden en meerdere betekenissen kunnen hebben. De belangrijkste conclusie van dit onderzoek is dat pedagogisch medewerkers bij de keuze van spel materiaal steeds moeten blijven observeren, reflecteren en aandacht hebben voor de individuele behoeften van het kind. Niet alleen kijken naar waar de kinderen graag mee spelen, maar vooral ook naar wat de kinderen voor verschillend spel laten zien met het spel materiaal.'

— Laura Hoogcarspel · Hero Kindercentra

WETENSCHAPPELIJKE BRON

TITEL: Effects of toys on the play quality of preschool children: Influence of gender, ethnicity, and socioeconomic status

AUTEUR: Jeffrey Trawick-Smith, Jennifer Wolff, Marley Koschel en Jamie Vallarelli

LINK: <https://expertisecentrumkinderopvang.nl/bibliotheek/bronnen/effects-of-toys-on-the-play-quality-of-preschool-children-influence-of-gender-ethnicity-and-socioeconomic-status>

HOOFDSTUK 2

Duurzaamheidspedagogiek

We staan met elkaar voor belangrijke uitdagingen met betrekking tot het milieu. Menselijke activiteiten zoals industrie, ontbossing en vervuiling hebben geleid tot klimaatverandering, verlies van biodiversiteit en verontreiniging van lucht, water en bodem. Dit alles vraagt een verschuiving van onze benadering van de aarde, namelijk: een andere manier van denken en doen, waarbij geven en ontvangen in evenwicht zijn. Hoe kunnen wij als kinderopvang hieraan bijdragen? Hoe kunnen we kinderen de waarden van zorg en respect voor onze planeet bijbrengen? De start is helder: groot denken en met kleine stappen beginnen.

THEORETISCH KADER EN DEFINITIE

Duurzaamheidspedagogiek is geen aparte of nieuwe pedagogiek. Het is een invulling van de vier pedagogische basisdoelen. Duurzaamheidspedagogiek is meer dan "groene" pedagogiek, maar is niet los te zien van een natuurlijke binnen- en buitenomgeving. Een omgeving waarin kinderen kunnen leren over, met én voor de natuur.

Met duurzaamheidspedagogiek voeden wij kinderen op met een blik op nu en op later. Met de kinderen oefenen wij in het maken van keuzes die goed zijn voor zichzelf, anderen en de aarde. Duurzaamheidspedagogiek vraagt om hart, hoofd en handen: het komt uit het hart met zorg voor de wereld, met slimme keuzes uit het hoofd en wordt werkelijkheid door samen de handen uit de mouwen te steken.

DEFINITIE DUURZAAMHEIDSPEDAGOGIEK

Duurzaamheidspedagogiek is een uitwerking van de pedagogische basisdoelen waarbij verwondering over en zorg voor de aarde centraal staat. Professionals bieden kinderen een vertrouwde omgeving, leven voor hoe je voor elkaar en de omgeving zorgt en laten kinderen ervaren en oefenen in de natuur. Ze geven kinderen hoop om de uitdagingen van nu en in de toekomst aan te gaan.

Hoe zien de basisdoelen eruit binnen duurzaamheidspedagogiek?

- 1. Veilige basis.** Kinderen moeten zich binnen en buiten 'thuis' voelen. Kinderen raken hierdoor vertrouwd met hun omgeving en ontwikkelen liefde en zorg voor die omgeving. Een natuurlijke omgeving zorgt voor geborgenheid, ontspanning en vermindering van stress.
- 2. Persoonlijke competenties.** Kinderen kunnen veerkracht, zelfstandigheid en flexibiliteit oefenen in een natuurlijke omgeving. Zo is buiten vaak meer ruimte om te spelen met risico's door te klimmen of heel hard te rennen en om te leren vallen en opstaan. Ook kan een kind regen en kou ervaren en merken dat het ongemak niet erg is. Je kunt leermomenten creëren door met kinderen natuur te ervaren en bijvoorbeeld hergebruik te stimuleren, bijvoorbeeld door natuurlijke materialen te composteren.
- 3. Sociale competenties.** Je helpt kinderen zich in anderen te verplaatsen. Dit beperkt zich niet tot andere kinderen en opvoeders. Je wijst kinderen erop dat ze zorgvuldig moeten omgaan met leven om hen heen zoals dieren, bloemen, bomen en bodemdieren. En ook dat wij gemaakte materialen, zoals plastic en glas, recyclen zodat het als afval niet het leven van dieren belemmert. Wij kunnen zorgen voor en genieten van de natuur door met de kinderen te zaaien, onderhouden en oogsten.
- 4. Waarden en normen.** De kinderjaren zijn een kritieke periode waarin normen, waarden en houding worden aangeleerd. Dit vormt een basis voor de rest van het leven. Als kinderen in hun jeugd vertrouwd raken met hun omgeving en daarvoor zorgen, dan doen ze dat op latere leeftijd ook vaker.

Aandachtspunten bij duurzaamheidspedagogiek

Kinderen (en volwassenen) kunnen zich bezorgd en angstig voelen over de toestand en toekomst van de aarde. Dit gevoel kan versterkt worden door de manier waarop aandacht wordt gegeven aan duurzaamheid.

Er zijn zes aandachtspunten bij duurzaamheidspedagogiek:

- 1.** Sluit aan bij de ontwikkelingsfase van kinderen. Heb oog voor wat een kind aankan en waar het invloed op kan hebben. Voor jonge kinderen is ontdekken en zorgen voor planten en dieren in de tuin voldoende. Oudere kinderen voelen zich betrokken bij een grotere wereld. Met hen kun je afval in het park gaan opruimen of meedoen aan een actie voor het redden van de ijsbeer.

2. Maak ruimte voor en stimuleer een onderzoekende en nieuwsgierige houding van kinderen. Dat kan bijvoorbeeld door voor te lezen over natuur en milieu, door samen buiten op onderzoek te gaan of door je met de kinderen te verwonderen over de vormen van wolken. Stel vragen en ga in gesprek met de kinderen.
3. Help kinderen met ontdekken dat de wereld niet alleen om hen draait. Help ze inzien dat je bijvoorbeeld soms dingen moet laten die je zelf graag wil, omdat dat beter is voor jezelf en anderen. Je kunt bijvoorbeeld met de kinderen praten over het ruilen van speelgoed met elkaar als alternatief voor steeds nieuwe dingen kopen.
4. Betrek kinderen bij besluiten, zodat ze leren dat ze mee mogen beslissen en ervaren dat er naar hen geluisterd wordt en hun wensen ertoe doen.
5. Geef als opvoeder optimisme en hoop. Geef voorbeelden en onderneem samen met de kinderen actie, zodat kinderen ervaren dat ze positieve invloed hebben.
6. "Even niet", is ook goed. Soms willen kinderen niet geconfronteerd worden met problemen.

Duurzaam handelen

Duurzaamheidspedagogiek gaat over opvoeden en vraagt van professionals dat ze duurzaamheid voorleven. Bijvoorbeeld door rustig te blijven als er wespen rondvliegen. Kinderen blijven hierdoor ook rustig, zonder dat je ze iets hoeft uit te leggen. Als er duurzame keuzes worden gemaakt in de bedrijfsvoering, dan leeft de organisatie duurzaamheidspedagogiek voor. Dat kan 'klein' zijn, zoals het scheiden van afval. Door dit voor te doen, zullen kinderen eerder meedoen en afvalscheiding vanzelfsprekend vinden. Maar het kan ook 'groot' zijn, door bijvoorbeeld elektrisch te rijden of zonnepanelen op het dak te plaatsen.

Een voorbeeld van hoe bedrijfsvoering, inrichting en pedagogiek samenkomen, is een kinderdagverblijf met een groene, natuurlijke buitenruimte. Er worden middelen en tijd vrijgemaakt voor het inrichten en onderhouden van een groene tuin, er worden afspraken gemaakt om dagelijks naar buiten te gaan omdat de buitenruimte andere ontwikkelingsmogelijkheden biedt dan de binnenruimte en er wordt ingezet door de professionals om die kansen te benutten. Het is een omgeving waarin kinderen duurzaam gedrag leren en oefenen (pedagogische rol), die goed is voor planten en dieren (biodiversiteit) en waar regenwater snel de grond in zakt (klimaatbestendigheid). Het mes snijdt zo aan meerdere kanten.

Soms kunnen duurzame keuzes leiden tot dilemma's. Spelen met water is een belangrijke activiteit voor de ontwikkeling van kinderen, maar kan botsen met de noodzaak om zuinig om te gaan met water. Een mooi voorbeeld: op een BSO besluiten de professionals samen met de kinderen om de tuinslang niet onbepaald open te draaien, maar om een aantal emmers met water buiten neer te zetten en te spelen met het water, totdat de emmers leeg raken.

Tips om aan de slag te gaan met duurzaamheid:

- Vergroot het bewustzijn binnen het team door te praten over elkaars zorgen en wensen.
- Zorg op alle niveaus binnen de organisatie voor een cultuur van duurzaamheid.
- Kies slim: wat is haalbaar en waar wil je als team op inzetten?
- Denk groot, maar begin klein: je kunt ambitieuze doelen hebben en klein beginnen met haalbare stappen.
- Betrek ouders inhoudelijk en praktisch door bijvoorbeeld een ruilbeurs voor kinderkleding of speelgoed te organiseren.

Jaar van duurzaamheid

ORGANISATIE Mowgli Kinderopvang

LOCATIE Vught

BUITENSCHOOLSE OPVANG 7+ groepen

WERKT MET horizontale en verticale groepen

Het jaar 2021 werd bij Kinderopvang Mowgli uitgeroepen tot het 'jaar van de duurzaamheid'. Omdat de autonomie van kinderen en pedagogisch medewerkers bij Kinderopvang Mowgli hoog in het vaandel staat, stond ook hierbij de autonomie van de kinderen en pedagogisch medewerkers centraal. De uitwerking hiervan? Elke pedagogisch medewerker kreeg een week in de kalender toegewezen om een duurzaam idee in te brengen. Ook de kinderen van de BSO hebben nagedacht over duurzamere keuzes.

Als volwassenen willen we het goede voorbeeld geven aan kinderen, ook in het omgaan met duurzaamheid. We hebben er daarom voor gekozen om niet alleen als bedrijf van bovenaf duurzame beslissingen te nemen, maar ook een stukje regie te geven aan de pedagogisch medewerkers.

In ons zelfbenoemde 'jaar van de duurzaamheid' hebben we alle pedagogisch medewerkers uitgedaagd om een duurzaam idee in te brengen. Elke pedagogisch medewerker kreeg een

weeknummer toebedeeld waarin hij of zij een idee zou inbrengen. Indien mogelijk werd het idee ook direct in die week uitgevoerd.

Verschillende ideeën

De ideeën waren heel divers van aard. Ze hadden zowel betrekking op de bedrijfsvoering en persoonlijke keuzes, als het werken met de kinderen.

Enkele voorbeelden:

- Een droogmolen neerzetten om de was op mooie dagen buiten te drogen;
- De doppen van de melkpakken inzamelen voor een goed doel;
- Koffiedrab bewaren om mieren te weren;
- Goed voor jezelf zorgen;
- Op de fiets naar je werk komen;
- Cadeautjes niet meer inpakken met inpakpapier maar met bijvoorbeeld kranten of stof;
- Een kledingruil organiseren;
- Een kinderboeken ruilbib neerzetten;
- Stekjes ruilkastje neerzetten;
- Luiers inzameling organiseren;
- Groenafval composteren;
- Duurzame luiers gebruiken;
- Microvezeldoekjes gebruiken zonder schoonmaakmiddel;
- Sensor op de kranen installeren;
- Geen glitters meer gebruiken;
- Confetti maken van blaadjes;
- Kleurpotloden in plaats van stiften gebruiken;
- Gebruik maken van de regentonnenactie van de gemeente waardoor we een gratis regenton konden ophalen.

Enthousiaste reacties van collega's en ouders

Doordat de pedagogisch medewerkers zelf regie hadden over de veranderingen die ze wilden doorvoeren, was er veel enthousiasme. Ook de ideeën van elkaar werden enthousiast ontvangen. De resultaten werden op een zelfgekozen manier gedeeld met alle collega's. De één maakte een foto met een korte beschrijving, de ander maakte een soort collage (zie foto's). En zo waren er nog veel meer varianten. Naarmate het jaar vorderde, werd het wel steeds moeilijker voor de pedagogisch medewerkers om nog met een vernieuwend idee te komen.

In de maandelijkse nieuwsbrief naar ouders werden de resultaten ook gedeeld. We beschreven welke ideeën aangedragen waren en plaatsten daar soms ook foto's bij. We hebben positieve reacties gehad van ouders. Zeker de ouders die bewust hadden gekozen voor een groene kinderopvang, gaven aan blij te zijn met de aandacht die er was voor duurzaamheid.

Duurzame ideeën van kinderen op de BSO

Op de BSO werd ook samen met de kinderen nagedacht over duurzaamheid. Hier kwamen vier duurzame keuzes uit:

- Als we diertjes vangen om te bekijken, doen we nog maar één diertje en geen emmers vol. Na het kijken zetten we het diertje gelijk weer terug.
- Als er heel veel bloemen in het gras staan, plukken we er een paar. De andere bloemen laten we staan.
- We doen 'afvalwedstrijden': de groep wordt verdeeld in teams en er wordt afval verzameld op het terrein. Het team dat na 30 minuten de meeste kilo's heeft verzameld, wint.
- Bij het spelen met water vullen we één bak met water. Als hij leeg is, is het water voor die dag op. Kinderen hevelen het water van de bak naar bestemming via pijpen en goten. Zo kunnen ze een hele middag waterplezier hebben zonder teveel verspilling van water.

De meeste ideeën werden ter plekke, in de situatie zelf, bedacht. Soms ontstaan er namelijk vanzelf situaties waarin een duurzamere keuze gemaakt wordt. We vragen dan aan de kinderen: 'Hoe kunnen we plezier beleven, maar tegelijkertijd ook rekening houden met de natuur?' Het liefst proberen we de ideeën van de kinderen dan meteen uit. Kinderen zijn nieuwsgierig, meewerkend en creatief als je ze vraagt mee te denken. Ze vinden het leuk om daarin verantwoordelijkheid te krijgen en vinden het fijn om iets goeds te doen. Als ze zelf oplossingen bedacht hebben, spreken ze andere kinderen ook aan als die zich niet aan 'hun' afspraak houden.

We gaan ook in gesprek met de kinderen om ze aan het denken te zetten: 'Wat zou er gebeuren als iedere middag de kraan blijft openstaan? Hoeveel flessen drinkwater zouden dat wel niet zijn? Waar komt dat water eigenlijk vandaan? Raakt het ook op?'

Een jaar later

Veel van de ingebrachte ideeën zijn nog steeds ingebed in een nieuwe manier van werken. Met name de kleine aanpassingen werden makkelijk eigen gemaakt. Al die kleine aanpassingen samen zorgen toch voor een grote impact. Wij hebben gezien dat het onderwerp duurzaamheid bij de pedagogisch medewerkers meer is gaan leven doordat ze direct betrokken werden en het onderwerp gedurende een langere periode aandacht kreeg. Achteraf hadden we ouders actiever willen betrekken. Bijvoorbeeld door hen ook om ideeën te vragen.

Tips om duurzame ideeën te laten slagen

- Verzamel alle ideeën die zijn uitgevoerd op een zichtbare plek voor zowel ouders, kinderen als pedagogisch medewerkers. Dan ontstaat er inzicht in de groei en daarmee de impact van de ideeën. Betrek ook de ouders. Geef ze de ruimte om ook ideeën in te brengen. Bijvoorbeeld door oproepjes te plaatsen in de nieuwsbrief.
- Betrek de kinderen en leg ze uit waarom er ineens iets anders gedaan wordt. Geef ze de ruimte om met oplossingen of ideeën te komen en neem ze hierin serieus.
- Moedig aan en bied hulp aan de pedagogisch medewerkers die het lastig vinden en/of er minder goed uitkomen.
- Breng niet te veel kaders aan. Geef pedagogisch medewerkers de ruimte om het op hun eigen manier te doen.
- Laat de aandacht niet verslappen gedurende het jaar. Blijf enthousiast en blijf de ideeën structureel delen.
- Overvraag je pedagogisch medewerkers niet. Als je bijvoorbeeld maar tien pedagogisch medewerkers in dienst hebt, maak er dan niet een heel jaar van.
- Vier je succes! Sluit het jaar feestelijk af.
- Denk na over de volgende stap.

'Verwondering over en zorg voor de aarde staan centraal in duurzaamheidspedagogiek. Duurzaamheidspedagogiek gaat dan ook verder dan natuur, groen en buiten. Dat was een belangrijke constatering van het ontwikkelteam. Aandacht voor afvalscheiding, het gebruik van duurzame materialen en omgaan met bijvoorbeeld water zijn voorbeelden van onderwerpen die bij duurzaamheidspedagogiek horen. Daar kun je kinderen van jongs af aan al een rol in geven. Wat ik professionals wil meegeven, is dat het overbrengen van je verwondering over de aarde en de natuur heel makkelijk is en belangrijker is dan het hebben van uitgebreide kennis over flora en fauna. Want alles is in principe op te zoeken en dat kun je samen met de kinderen doen. Wat ik tot slot wil meegeven, is dat overal mogelijkheden zijn. Ook als je locatie zich in de stad bevindt, kun je de natuur naar je buitenruimte én naar binnen brengen. Volgens het motto van het ontwikkelteam: denk groot, begin klein!'

Marian Joven • onderzoeker ontwikkelteam duurzaamheidspedagogiek

WETENSCHAPPELIJKE INZICHTEN

Duurzaamheidspedagogiek

Hoe vertalen de deelnemers van het ontwikkelteam wetenschappelijke inzichten over duurzaamheidspedagogiek naar de praktijk?

DE VELE VOORDELEN VAN EEN GROENE BUITENRUIMTE

'Een inzicht dat ik iedereen toewens, is dat een groene buitenruimte een dubbel voordeel oplevert. Een groene buitenruimte ondersteunt de fysieke, cognitieve, sociaal-emotionele en morele ontwikkeling van kinderen. Maar een groene buitenruimte draagt ook bij aan een grotere biodiversiteit en klimaatbestendigheid van de omgeving. Deze voordelen staan uitvoerig beschreven in het artikel. Het 'vergroenen' van de buitenruimte kan op verschillende manieren. Denk aan planten, zand, water, boomstammen en landschapselementen als heuvels en (klim)keien. Het artikel biedt houvast voor professionals om interventies in de buitenruimte te ontwerpen, ontwerpen en uitvoeren. Of om anderen te overtuigen van het belang daarvan.'

— Mariëlle Hettinga · Eigen&Wijzer

WETENSCHAPPELIJKE BRON

TITEL: The potential of green schoolyards for healthy child development: A conceptual framework
AUTEUR: Nicole van den Bogerd, Dieuwke Hovinga, Jelle A. Hiemstra en Jolanda Maas, Marianne Ree, Marit Alvestad en Eva Johansson
LINK: <https://expertisecentrumkinderopvang.nl/bibliotheek/bronnen/the-potential-of-green-schoolyards-for-healthy-child-development-a-conceptual-framework>

HOOP IS EEN BELANGRIJK BEGRIP IN DE PEDAGOGIEK ROND KLIMAATVERANDERING

'Klimaatverandering is ook bij sommige kinderen op onze BSO's een 'hot issue'. Uit onderzoek blijkt dat de zorgen om klimaatverandering bij een kleine groep kinderen en jongeren een negatieve invloed heeft op hun mentaal welzijn. Dit essay biedt handvatten voor ouders en professionals om om te gaan met zorgen van kinderen over klimaatverandering. Cruciaal is dat kinderen en jongeren een hoopvolle toekomst kunnen zien. Dat brengt voor opvoeders de verantwoordelijkheid mee om die hoopvolle toekomst te creëren. Naast woorden vraagt dat ook om duurzaam gedrag van ouders en andere opvoeders. Daarin moet ook ruimte zijn voor kinderen om er soms even niet mee bezig te hoeven zijn. Om hiervan mee te nemen: hoop blijkt een belangrijk begrip in de pedagogiek rond klimaatverandering.'

— Irma de Lezenne Coulander · Kinderopvang Mowgli

WETENSCHAPPELIJKE BRON

TITEL: Opvoeden in een opwarmend klimaat
AUTEUR: Tom van Yperen
LINK: <https://expertisecentrumkinderopvang.nl/bibliotheek/bronnen/opvoeden-in-een-opwarmend-klimaat>

MET JONGE KINDEREN WERKEN AAN NATUURBETROKKENHEID

'Deze auteur introduceert de term 'natuurbetrokkenheid' en zet uiteen hoe je hier ook met jonge kinderen aan kunt werken. Zij stelt, op basis van onderzoek bij volwassenen, een 'pedagogiek van betrokkenheid' voor. De auteur beschrijft vier pijlers waar deze pedagogiek op gebaseerd zou moeten worden: (1) In de natuur zijn. Kinderen kunnen alleen natuur-betrokken zijn als ze regelmatig in de natuur komen. (2) Waarderen van schoonheid in de natuur, omdat dit de natuurbetrokkenheid verhoogt. (3) Compassie en empathie ontwikkelen voor levende wezens (anders dan mensen). (4) Mindfulness waarbij kinderen zich bewust worden van hun gedrag en leren dit beter te reguleren. Het artikel staat vol met praktische handvatten die je in kunt zetten om vorm te geven aan de vier pijlers. Een aanrader!'

— Barbara Gelens · Kober

WETENSCHAPPELIJKE BRON

TITEL: Refocusing environmental education in the early years: A brief introduction to a pedagogy for connection
AUTEUR: Alexia Barrable
LINK: <https://expertisecentrumkinderopvang.nl/bibliotheek/bronnen/refocusing-environmental-education-in-the-early-years-a-brief-introduction-to-a-pedagogy-for-connection>

HOOFDSTUK 3

Spel en spelbegeleiding

Als kinderen zich goed ontwikkelen, dan spelen ze en dan ontwikkelt hun spel zich. Het wordt gevarieerder, complexer, langduriger en interactiever. **Spelen = leren.** Door met kinderen mee te spelen, kun je de spelontwikkeling stimuleren. Het is dan mogelijk om in de betekenisvolle context van het spel andere ontwikkelgebieden te ondersteunen.

THEORETISCH KADER EN DEFINITIE

Als kinderen zich goed ontwikkelen in hun spel, dan worden verschillende ontwikkelingsgebieden tegelijkertijd gestimuleerd. Motoriek, sociaal-emotioneel, taal en cognitie gaan hand in hand.

Kinderen ontwikkelen zich beter in de context van spel wanneer professionals het spel observeren en regelmatig actief begeleiden, bijvoorbeeld door vooraf en achteraf over het spel te praten (inspireren, plannetjes maken, demonstreren en reflecteren) en door geregeld mee te spelen met inzet van de drie V's (Verkennen, Verbinden en Verrijken). De professionals zorgen ook voor nieuwe spelmogelijkheden door materialen te variëren en (half)open spelactiviteiten aan te bieden waar ze zelf aan meedoen.

DEFINITIE

Kinderen en spelen horen bij elkaar. Spelen is de manier waarop kinderen zichzelf en hun omgeving verkennen. Spelen komt van binnenuit: het kind volgt zijn eigen nieuwsgierigheid en verwondering. Kinderen geven zelf vorm aan hun spel, alleen of in interactie met anderen. Een belangrijk kenmerk van spel is dat vooraf niet vastligt hoe het spel zal verlopen.

Tijdens hun spel gaan kinderen op onderzoek naar de mogelijkheden van hun lijf, van de fysieke omgeving en van sociale interacties met anderen. Spel biedt kinderen een veilige ruimte om te experimenteren met hun handelen, gedragingen, emoties, taal en denken. Ze merken wat de effecten zijn als zij zelf iets doen of zeggen: wat kan dit voorwerp allemaal, hoe reageert de ander, wat kan ik en wat voel ik? Zo krijgen kinderen grip op zichzelf en hun omgeving. Ze begrijpen en kunnen steeds meer. Dat geeft kinderen houvast en voldoening.

In hun spel onderzoeken kinderen de mogelijkheden...

- ... van hun lijf: ze grijpen, rollen, kruipen, lopen, klimmen, huppelen, fietsen, voetballen, etc.
- ... van materialen en voorwerpen (de fysieke omgeving): ze verkennen met de zintuigen, manipuleren, combineren, ordenen, imiteren wat anderen ermee doen, maken, verbeelden, construeren, etc.
- ... van sociale interacties met anderen: ze lachen naar elkaar, spelen kiekeboe, imiteren elkaar, variëren op elkaar, reageren op elkaar vanuit een rol, verbeelden verhalen, overleggen met anderen, etc.

Kinderen verkennen in spel ook de mogelijkheden van de (grotere) ruimtelijke omgeving. Ze doen dat met hun hele lichaam: kinderen lopen over een heuvel, klimmen op een trap, fietsen om een bosje heen.

Interactie met de omgeving

Regelmatige interactie met anderen hoort bij spel. Kinderen kijken en luisteren naar anderen en spiegelen hen. Ze hebben houvast aan de ander en reageren op elkaar. Ze wisselen ideeën uit met elkaar en nemen ideeën van andere kinderen over. Ze bouwen voort op elkaars spel en dagen elkaar uit. Het betekent niet dat kinderen altijd samen spelen, maar hun spel wordt wel steeds beïnvloed door anderen. Dat maakt dat ze groeien.

Spel van kinderen hangt samen met de sociaal-culturele omgeving waarin ze opgroeien.

Kinderen spelen:

- met de materialen en voorwerpen die daarin aanwezig zijn;
- over wat ze meemaken;
- over wat ze om zich heen zien in hun dagelijks leven;
- met de speelmaatjes die aanwezig zijn. Dat kunnen ook volwassenen zijn.

Door verschillen in de thuissituatie hebben kinderen ook verschillende ervaringen met spelen.

Spelontwikkeling

Kinderen beginnen al met spelen als ze baby zijn. Dit vroege spel is kortdurend en eenvoudig. Als kinderen gaandeweg motorisch meer mogelijkheden krijgen, meer taal leren gebruiken en meer gericht raken op andere kinderen, komen er nieuwe en complexere vormen van spel bij. Dat betekent niet dat de eerdere vormen van spel niet meer voorkomen, maar wel dat ze minder dominant worden. Globaal genomen verloopt de spelontwikkeling als volgt:

- in de **babytijd** is contactspel het meest aanwezig;
- **dreumesen en peuters** spelen vooral materiaalgericht/manipulerend spel;
- in de **kleutertijd** spelen kinderen veel constructiespel en rollenspel.

Parallel hieraan spelen kinderen van alle leeftijden bewegingsspel. Kenmerkend voor spel op al deze leeftijden is dat kinderen hun spel vaak herhalen. Dat gebeurt zowel in het moment - kinderen bouwen bijvoorbeeld steeds opnieuw een toren en gooien die om - maar ook spelen kinderen vaak voor langere tijd ongeveer hetzelfde spel, met kleine variaties.

Spelen is overigens niet alleen iets wat kinderen doen. Ook volwassenen spelen, bijvoorbeeld door te sporten, muziek te maken, puzzels op te lossen, te klussen, grapjes te maken of allerlei recepten uit te proberen.

Soorten spel

Contactspel: Een baby speelt al snel door contact te maken met de verzorger. Verzorger en kind reageren beurtelings op elkaar: ze imiteren geluidjes of gezichts-uitdrukkingen van elkaar en variëren erop. Ze lachen naar elkaar. Na een paar maanden is 'Kiekeboe' een typisch spelletje waar jonge kinderen plezier aan beleven.

Bewegingsspel: In de babytijd begint ook de ontwikkeling van bewegingsspel. Het kind verkent zijn lichamelijke mogelijkheden, zoals grijpen, omrollen of ergens naartoe kruipen. In de jaren daarna wordt het bewegingsspel gaandeweg steeds complexer: kinderen lopen ergens overheen, leren klimmen, huppelen, fietsen en sporten.

Materiaalgericht spel/manipulerend spel: Materiaalgericht spel is een verzamelnaam voor spel waarin de aandacht van kinderen uitgaat naar het verkennen van en handelen met materialen en voorwerpen. Daarbinnen kunnen we verschillende gedragingen onderscheiden. Als baby's kunnen pakken en grijpen, beginnen ze met het verkennen van materialen via de zintuigen. Ze sabbelen eraan, voelen, luisteren, kijken. Ze zijn gericht op de eigen zintuiglijke ervaringen die daardoor ontstaan. Dit noemen we **sensopathisch spel**. Dreumesen en peuters gaan in hun materiaalgericht spel al een stapje verder. Ze zijn meer gericht op het verkennen van de kenmerken en mogelijkheden van materialen (zoals zand, water, verf, klei), voorwerpen (zoals een beker, een wandelwagen, een doos, een treinbaan of een fototoestel) en de natuurlijke omgeving (zoals steentjes, regenplassen, een heuvel, schaduw).

Kinderen doen van alles met deze materialen om erachter te komen wat het is en wat zij er allemaal mee kunnen doen. Soms zijn kinderen in die verkenning erg gericht op het effect van hun handelen met het voorwerp (wat gebeurt er als...). Dit wordt ook wel **effectspel** genoemd. Soms zijn ze meer gericht op het zelf kunnen hanteren van een voorwerp (zoals een schaar). Dit wordt ook wel **oefenspel** genoemd. En soms zijn kinderen erg gericht om de materialen mooi te ordenen, op basis van de kenmerken van het materiaal. Dit wordt ook wel **esthetisch spel** genoemd.

Materiaalgericht spel is veel aanwezig tot een jaar of 4, 5 en vindt bij kleuters vooral plaats als ze met nieuwe materialen of omgevingen te maken krijgen. Vanuit materiaalgericht spel ontwikkelen zich meer gevorderde vormen van spel, zoals **constructiespel en rollenspel**. Dat spel is kenmerkend voor kleuters en kinderen in groep 3.

Constructiespel: het kind maakt iets van materialen. Als materialen nog nieuw zijn voor een kind, zal het eerst het materiaal verkennen. Door het uitproberen van de mogelijkheden, kan er bij toeval iets ontstaan wat ergens op lijkt. Een huisje, een poppetje, een slak... Kinderen gaan materiaal steeds doelgericht inzetten en combineren om iets te maken, te verbeelden of tot uitdrukking te brengen. Ze bedenken ook verhalen bij wat ze maken.

Rollenspel/Doen-alsof spel: Dit spel begint doordat kinderen imiteren wat ze volwassenen zien doen met voorwerpen en materialen. Ze doen bijvoorbeeld alsof ze iets drinken uit een beker. Deze eenvoudige 'symbolische handelingen' komen dan ook het eerst voor bij voorwerpen die een kind uit zijn dagelijks leven herkent. Kinderen nemen gaandeweg ook rollen aan in het spel, gaan samenspelen, en spelen verhaaltjes met elkaar. De verhalen worden uitgebreider, complexer en langer.

Tot slot gaan kleuters meedoen aan **regelspel**: ze spelen samen een spel en houden zich aan afgesproken spelregels, bijvoorbeeld bij bordspelletjes, of groepsspelletjes, zoals zakdoekje leggen of tikkertje. Kleuters hebben nog een korte aandachtspanne en hebben vaak begeleiding nodig om zich aan de regels te houden.

Spelbegeleiding

Professionals hebben een belangrijke rol in het spel van kinderen. Ze bieden ten eerste tijd voor spel en een uitnodigende en inspirerende speelleeromgeving. Zo kunnen kinderen gevarieerde spelervaringen opdoen.

Ten tweede zorgen professionals voor interactie met en tussen kinderen. Dat kan vóór het spel, tijdens het spel en na afloop van het spel. Ze zijn daarbij vooral gericht op het verhogen van welbevinden en betrokkenheid. Het volgende is daarbij van belang:

- ruimte scheppen voor kindinitiatief;
- ondersteunen van zelfsturing;
- stimuleren van interacties tussen kinderen;
- bieden van structuur;
- bieden van inspiratie en uitdaging;
- samen praten en denken in en over het spel.

Professionals moeten goed op de hoogte zijn van de spelontwikkeling. Zo kunnen ze afstemmen op verschillende spelfases en spelvoorkeuren van kinderen. Het is belangrijk dat professionals weten hoe ze spel van kinderen kunnen ondersteunen in de zone van actuele ontwikkeling (wat speelt het kind al zelfstandig) en hoe ze van daaruit het spel een stapje verder kunnen brengen door het spel te verdiepen en verrijken in de zone van naaste ontwikkeling. Verdiepen en verrijken van spel bij jonge kinderen gaat vaak om kleine stapjes binnen de spelfase. Als een kind materiaalgericht spel speelt, verdiept de professional bijvoorbeeld de verkenning van het materiaal. De stap naar rollenspel of constructiespel is vaak nog te groot.

De professional als speelmaatje

Speelmaatjes kunnen zowel andere kinderen als volwassenen zijn. Samenspel is prettig wanneer de deelnemers een gedeelde ervaringswereld hebben: ze hebben hun aandacht bij hetzelfde, zijn op elkaar afgestemd en genieten van het samen zijn. De verschillende deelnemers in het spel hebben ruimte voor eigen initiatief, interpretaties en inbreng. Samen geven ze vorm aan het spelverloop.

Professionals die meespelen, nemen dan ook een kindvolgende houding aan. Ze passen de drie V's toe van Verkennen, Verbinden en Verrijken. De professionals **verkennen** eerst goed wat het kind speelt, waar de aandacht van het kind naar uit gaat. Ze observeren het spel door te luisteren en kijken en proberen zich in te leven in het kind. Als professional zie je in spel goed wat kinderen boeit en hoe ze hun omgeving begrijpen en verwerken.

Vanuit het verkennen, **verbinden** professionals zich aan het spel en de gedachtewereld van het kind door mee te gaan spelen. Ze volgen daarbij wat het kind speelt door hetzelfde te doen als het kind (als een kind balletjes rolt van klei, dan kan de professional ook balletjes van klei rollen) en/of door er taal aan te geven. 'Ik zie dat je balletjes rolt van de klei.' Ook probeert de professional andere kinderen bij het spel te betrekken of aandacht op elkaars spel te vestigen. Ze verbinden de kinderen aan elkaar.

Vanuit de gedeelde spelervaring kunnen professionals het spel **verrijken**. Ze leggen de balletjes van klei bijvoorbeeld in gelijke groepjes neer of stapelen twee of meer balletjes op elkaar. Of ze vragen zich hardop af welke de grootste is. Op dat moment begint het verkennen weer. Hoe reageert het kind op deze impuls? Verrijking is alleen succesvol als het de betrokkenheid van kinderen stimuleert en wanneer het verloop van het spel openblijft: er blijft ruimte voor initiatief en actieve inbreng van de kinderen. Er is geen vooropgezette uitkomst of resultaat.

Spelbegeleiding: een balans tussen uitdaging enerzijds en bevestiging en voorspelbaarheid anderzijds

Het is belangrijk dat professionals weten wanneer kinderen begeleiding nodig hebben bij hun spel. Kinderen hebben enerzijds behoefte aan bevestiging en voorspelbaarheid en anderzijds aan uitdaging. Ieder kind heeft daarin een eigen tempo. Professionals sluiten daarbij aan. Ze bieden emotionele veiligheid voor kinderen door sensitief en responsief te zijn. Ook ondersteunen ze de autonomie van kinderen door het initiatief van kinderen in hun spel aan te moedigen en te bevestigen. Hiermee ondersteunen ze de sociaal-emotionele en cognitieve ontwikkeling. De professionals bieden ook uitdaging. Ze vormen de verbinding met de grotere wereld en kunnen iets nieuws inbrengen in het spel: ze bieden inspiratie en voegen toe, zodat kinderen nieuwe ervaringen opdoen. Ze geven daar taal aan en luisteren naar wat kinderen willen vertellen.

'Wat ik alle professionals in de kinderopvang zou willen meegeven is dat je als professional een heel belangrijke rol hebt in het spel van kinderen. Een van de kenmerken van spel is dat vooraf niet vastligt hoe het spel gaat verlopen, maar dat wil niet zeggen dat je er als professional helemaal geen omkijken naar hebt! Zo bied je tijd voor spel en een uitnodigende en inspirerende speelleeromgeving, maar zorg je ook voor interactie met en tussen de kinderen. Als je gaat meespelen is het belangrijk om een kindvolgende houding aan te nemen. Een handvat daarvoor kunnen de drie V's van Verkennen, Verbinden en Verrijken zijn. Eerst verken je goed wat het kind speelt, waar de aandacht van het kind naar uit gaat. Vanuit het verkennen, verbind je je aan het spel en de gedachtewereld van het kind door mee te gaan spelen. Vanuit de gedeelde spelervaring kun je vervolgens het spel verrijken. Daarna begint het verkennen weer. Verrijken is alleen succesvol als het de betrokkenheid van kinderen stimuleert en wanneer het verloop van het spel openblijft: er blijft ruimte voor initiatief en actieve inbreng van de kinderen. Ik zou iedereen willen aanraden om hiermee te experimenteren, want het kan zowel jou als de kinderen veel plezier geven!'

Annerieke Boland • onderzoeker ontwikkelteam spel en spelbegeleiding

Spelbegeleiding van een kind met weinig taal: wat als het gaat regenen?

ORGANISATIE Kind&Co Ludens

LOCATIE 15 VVE locaties in Utrecht

In dit voorbeeld lees je hoe een pedagogisch professional op een VE-groep een kind dat niet goed tot spel komt begeleidt. De professional sluit aan bij de interesse van het kind en weet het spel op prachtige wijze te verrijken. Vrijwel uit het niets creëert zij voor dit kind uitgebreide kansen voor ontwikkeling.

Het thema op deze VE-peutergroep is bouwen. De 3-jarige Amir komt niet makkelijk zelf tot spel. Hij loopt rond met een knuffelkonijn onder zijn arm en dwaalt door de ruimte. De pedagogisch professionals hebben hem al een paar keer gevraagd om mee te doen aan een activiteit, maar dat wil hij niet. De pedagogisch professional ziet een kans in zijn betrokkenheid bij het knuffelkonijn. Ze vraagt hem of hij een hok wil maken voor het konijn. Nou, dat wil Amir wel!

Een hok bouwen voor het knuffelkonijn

In de bouwhoek liggen zachte schuimblokken en houten blokken. De pedagogisch professional laat zien wat je met de blokken kunt doen door er een paar naast elkaar neer te zetten. 'Hoe zouden we de muren van het hok kunnen maken?' vraagt zij vervolgens om Amir aan te zetten tot bouwen.

De activiteit verrijken

Het lukt Amir om met de verschillende blokken muren te bouwen rond het konijn. De blokken vallen een paar keer om, maar uiteindelijk is het bouwwerk stevig genoeg. Een van de andere kinderen legt een knuffelbeer naast het konijn in het hok. Ondertussen verwoordt de pedagogisch professional de handelingen van het kind en voegt daar allerlei rekenbegrippen aan toe:

- Wat een groot hok!
- Is het hok zo stevig genoeg?
- Je hebt hoge muren gebouwd.
- Zou de beer er ook nog bij passen?
- Ja, er is nog genoeg plek naast het konijn.

Nog meer uitdaging: wat als het gaat regenen?

Daarna brengt de professional een probleem in om Amir verder uit te dagen: 'Wat nou als het gaat regenen?' Amir denkt even na, rent naar de gang en komt terug met een kinderparaplu. De pedagogisch professional zegt quasi onwetend: 'Wat nu? Wat wil je daarmee doen?' Samen maken ze de paraplu open en Amir zet de paraplu bovenop zijn bouwwerk. De pedagogisch professional zegt 'Wat slim van jou. Zo blijven het konijn en de beer droog als het regent!'

Valkuilen bij spelbegeleiding

Een valkuil bij spelbegeleiding is dat de pedagogisch professional te sturend is of de activiteit van het kind overneemt. Zoals zelf het hok gaan bouwen of zeggen hoe het kind het bouwen moet aanpakken. Deze pedagogisch professional is duidelijk niet in deze valkuil getrapt! Zij laat Amir ervaring opdoen met het bouwen met blokken. Dat de blokken een keer omvallen is alleen maar een leerzame ervaring. De professional heeft deze kans gecreëerd door in te spelen op de interesse van Amir, namelijk het knuffelkonijn. En zij koos er bewust voor om niet te zeggen dat er een dak op het hok moet worden gebouwd. Zij benoemde in plaats daarvan het probleem, namelijk nat worden als het gaat regenen. Hiermee zet zij Amir aan tot redeneren en oorzaak-gevolg denken. De professional uit het voorbeeld zorgde ervoor dat Amir voldoende denk- en verwerkingstijd kreeg en zij respecteerde de creatieve oplossing waar Amir mee kwam, namelijk gebruik van de paraplu. Op deze eenvoudige manier heeft de professional vrijwel uit het niets uitgebreide kansen voor ontwikkeling gecreëerd.

WETENSCHAPPELIJKE INZICHTEN

Spel en spelbegeleiding

Hoe vertalen de deelnemers van het ontwikkelteam wetenschappelijke inzichten over spel en spelbegeleiding naar de praktijk?

KIJKEN, KIJKEN, KIJKEN NAAR SPEL: DE DIEPTE IN!

'Het interessante van dit onderzoek is dat er met behulp van video-opnames heel precies is gekeken naar het materiaalgerichte spel van zes kinderen in de leeftijd van ongeveer 1 tot bijna 4 jaar oud. Zij konden spelen met verschillende materialen: poppetjes, neutraal gekleurde blokken, gekleurde blokken, doosjes, jutezakken en houtwol/houtkrullen. Uit de resultaten blijkt dat er overeenkomsten zijn tussen de kinderen, maar ook verschillen. Opvallend was dat als kinderen materialen combineerden, dit vaak materialen binnen dezelfde categorie waren (poppetjes met poppetjes bijvoorbeeld). Het mooie van dit onderzoek vind ik dat het ook professionals kan uitdagen om heel precies te kijken naar het spel van kinderen op de groep. Als je daar de tijd voor neemt, zul je zoveel zien en ontdekken bij de kinderen. Net zoals zij dat doen tijdens hun spel.

— Annika de Haan · Expertisecentrum Kinderopvang

WETENSCHAPPELIJKE BRON

- TITEL:** How young children explore, follow and impose rules during object-oriented play: a multiple case study
- AUTEUR:** Elizabeth Wynberg, Femke van der Wilt, Annerieke Boland, Maartje Raijmakers en Chiel van der Veen
- LINK:** <https://expertisecentrumkinderopvang.nl/bibliotheek/bronnen/how-young-children-explore-follow-and-impose-rules-during-object-oriented-play-a-multiple-case-study>

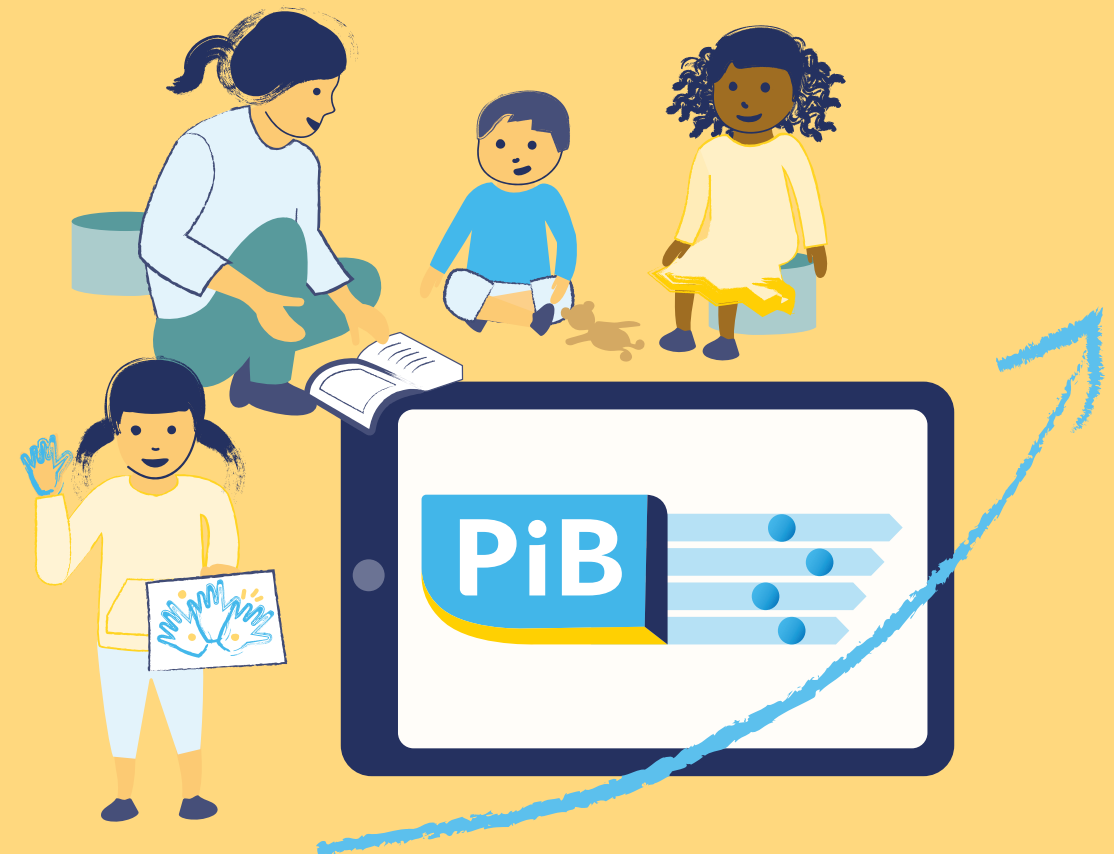

HOOFDSTUK 4

Landelijk beeld PiB

Het zelfevaluatie-instrument Pedagogische praktijk in Beeld (PiB) is een online webapplicatie gebaseerd op het 'veldinstrument observatie pedagogische praktijk', dat toezichthouders gebruiken bij hun locatiebezoeken en op de NCKO-kwaliteitsmonitoren. Het is een betrouwbaar en gebruiksvriendelijk online instrument waarin per groep gegevens met betrekking tot de pedagogische kwaliteit kunnen worden ingevoerd. PiB biedt de mogelijkheid om inzicht te krijgen in de pedagogische kwaliteit per groep, per locatie, van locaties bij elkaar (een cluster) en per organisatie.

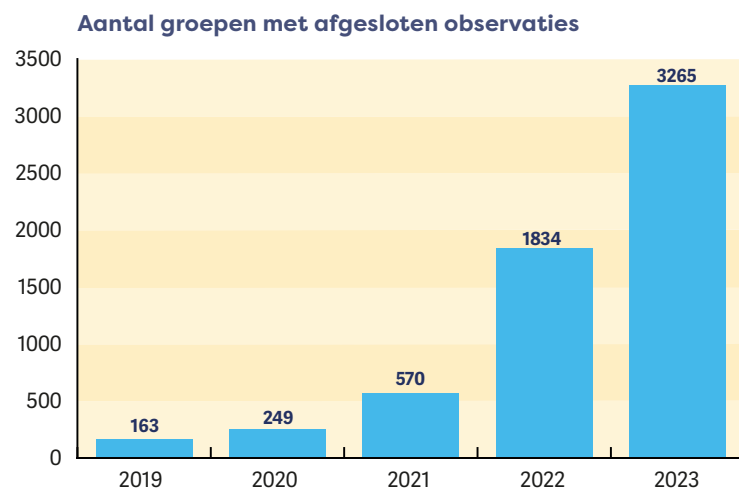
Daarnaast wordt in PiB ook de Kwaliteit van de leefomgeving in kaart gebracht. Een optionele 'stabiliteitsmeter' geeft bovendien inzicht in een van de meest relevante kwaliteitsaspecten: stabiliteit van de groepssamenstelling.

Landelijk beeld PiB

Er is steeds meer belangstelling bij bestuurders om naast inzicht in uurprijs, bezettingscijfers, ziekteverzuim en huurprijzen, ook inzicht te hebben in de pedagogische kwaliteit van kinderopvang.

In 2023 gebruiken 47 organisaties Pedagogische praktijk in Beeld om zicht en grip te krijgen op de pedagogische kwaliteit. Het aantal organisaties dat PiB gebruikt en het aantal groepen dat wordt gescoord per jaar neemt snel toe.

Landelijk beeld 2023

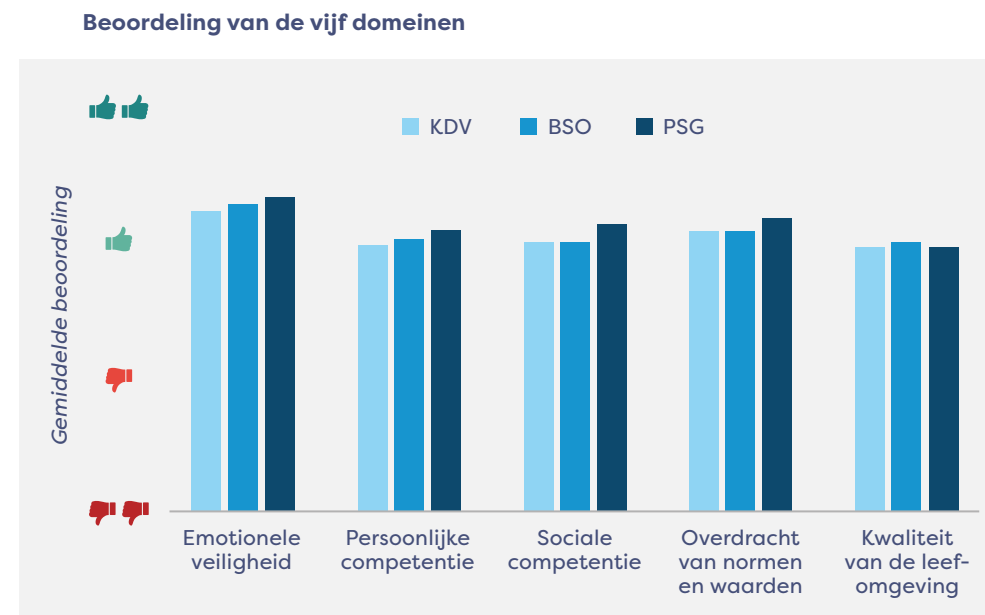
In de periode juli 2022 t/m juni 2023 hebben 1840 groepsobservaties van één of meer aspecten van pedagogische kwaliteit plaatsgevonden, in 1684 verschillende groepen. De observaties zijn gedaan door 360 observatoren.

Net als in 2022 heeft het Expertisecentrum Kinderopvang het totaal van alle observaties geanalyseerd. Daarvoor werden de observatiedata omgezet naar een geanonimiseerd bestand waarin alleen nog het jaar van observatie, soort kinderopvang (kinderdagverblijf, buitenschoolse opvang, peutergroep) en de leeftijdsgroep te herkennen is. De meest geobserveerde groepen waren kinderdagverblijfgroepen (KDV). We onderscheiden verder buitenschoolse opvang (BSO) en peuter(speel)groepen (PSG). Bijna een derde (549) van het totaal aantal geobserveerde groepen was een groep voor kinderen van 2-4 jaar. Net als in het 2022 werd het domein 'Emotionele veiligheid' het meest beoordeeld¹. Het wordt ook met de hoogste kwaliteit beoordeeld. Met name de communicatie tussen beroepskrachten en kinderen scoort hoog.

¹ In PiB zijn 5 domeinen: emotionele veiligheid, persoonlijke competentie, sociale competentie, overdracht van normen en waarden en kwaliteit van de leefomgeving.

Ook nu liggen de meeste verbeterkansen bij 'Kwaliteit van de leefomgeving', vooral waar het betreft het *programma en de activiteiten* die worden aangeboden.

De doelen voor pedagogische kwaliteit scoren op de peutergroepen relatief het hoogst. Wanneer we uitsplitsen naar leeftijdsgroepen, dan blijkt dat buitenschoolse-opvanggroepen met kinderen van 8 tot 12 jaar relatief het hoogst scoren.

Het beeld is dat de pedagogische kwaliteit bij de deelnemende groepen die meerdere malen beoordeeld werden, gemiddeld nagenoeg hetzelfde is gebleven. Het bewust kijken, beoordelen en dit nabespreken met de professionals draagt mogelijk bij aan de verbetering van de kwaliteitsitems.

Vooruitblik 2024

Ook in 2024 gaan we weer met drie ontwikkelteams aan het werk om de door de sector zelf gekozen nieuwe onderwerpen toe te voegen aan de pedagogische kennisbasis: het gebruik van de buitenruimte, werken aan relaties met kinderen en bewegen.

Daarnaast gaan we samen met Landelijk Expertisecentrum Jonge Kind inzoomen op de doorgaande lijn. Wat bedoelen we daar eigenlijk mee? Gaat dit verder dan het afstemmen van thema's en het overdragen van informatie over de ontwikkeling van het kind?

De grootste uitdaging blijft om zoveel mogelijk pedagogisch professionals te bereiken met alle informatie, praktijkvoorbeelden en tools. Zodat zij daar in hun eigen praktijk en op hun eigen manier van kunnen profiteren.

Alle informatie uit dit verslag is uiteraard terug te vinden op de website van het Expertisecentrum Kinderopvang, of door te luisteren naar een van de podcasts.

We kijken ernaar uit om jullie te ontmoeten tijdens een van onze webinars, een pedagogisch practicum of het congres!

Kijk hier:
www.expertisecentrumkinderopvang.nl/actueel/agenda voor een overzicht van de activiteiten in 2024.

COLOFON

Ontwikkelteam Omgeving: Ruimte, inrichting en materialen

Pedagogisch professionals: Sophie Bodeving, Tabijn; Michelle van Die, Vlietkinderen; Greet van den Dool, Kinderopvang Gro-up; Sylvia van Duyn, Floreokids; Marinda Fischer, Kdv Het Leidsche Tuynhuis; Laura Hoogcarspel, Hero Kindercentra; Daniëlle van Mourik, Quadrant; Joyce Ravenstijn, KOK Kinderopvang; Hellen van Tilborg, SB Kinderopvang; Daniëlle de Wit, Norlandia Kinderopvang

Onderzoeker: Ine van Liempd, Universiteit Utrecht

Ontwikkelteam Duurzaamheidspedagogiek

Pedagogisch professionals: Naomi Boers, DAK Kindercentra; Mila van Duijnhoven, Kanteel; Barbara Gelens, Kober Kinderopvang; Mariëtte Hetinga, Eigen&Wijzer; Tanja Kikkert, Kindervilla Assendorp; Suzanne Krijger, Wiedewei Kibeo; Irma de Lezenne Coulander, Kinderopvang Mowgli; Muriël Meester, Partou; Willeke van Rooij, Potje Knor

Onderzoeker: Marian Joven, Hogeschool Leiden

Ontwikkelteam Spel en spelbegeleiding

Pedagogisch professionals: Mariëtte Bos, Panta Rhei; Gaby Bosch, Kind & Co Ludens; Maika de Haan, Kibeo Nelleke Langendoen, Stichting Kinderopvang Nissewaard; Daniëlle van Mourik, Quadrant Kindercentra; Margreet Venema, Kober; Nathalie de Wit, SKA

Onderzoeker: Annerieke Boland, Hogeschool IPABO

Samenstelling: Annika de Haan en Yvette Vervoort

Vormgeving: Larisa Wiegant • Graphic Design & Illustration

Tekstredactie: Mireille Wijnker • Tekstbureau MWords

Deze publicatie is als hardcopy versie verstuurd aan de deelnemers aan de ontwikkelteams in 2023 en aan alle organisaties die bijdragen aan de bekostiging van het Expertisecentrum Kinderopvang en aan de belanghebbenden en betrokkenen.

Ook staat het verslag als pdf in de bibliotheek/publicaties op de website:

<https://expertisecentrumkinderopvang.nl/bibliotheek/publicaties>

Deze publicatie van Stichting Expertisecentrum Pedagogische Kwaliteit Kinderopvang valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-GelijkDelen 4.0 Internationaal-licentie. <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.nl>
Dit houdt in dat het materiaal gebruikt en gedeeld mag worden onder de volgende voorwaarden: Alle rechten voorbehouden. Verveelvoudiging, verspreiding en gebruik van deze uitgave is met bronvermelding toegestaan.

**Expertisecentrum
Kinderopvang**
Pedagogische kwaliteit

April 2024